

Csatári úr

Tizenegy év után kaptam először vízumot. Kéthetes tartózkodási engedélyt, egy erre a célra létesített betétlapon. A határon csak ezt kellett felmutatni, a genfi menekült-útlevélben a be- és a kilépés időpontjának így nyoma se maradt.

Az ember feledékeny. Nem árt feleleveníteni az ilyen félelmetes apróságokat.

Az sem volt mindegy, hogy hol léptem át a határt. Ausztrián keresztül például nem volt tanácsos: megvonhatták a menekültjogát, ha valaki hazalátogatott. Hogy mikor, azt senki se tudta. Be- vagy kilépéskor, ott, a helyszínen?

Én, biztos, ami biztos, Csehszlovákiára szavaztam. Csehszlovákia akkor még létezett. Bepakoltam a francia családot a két lóerős Citroën népkocsiba. Elöl, mellettem a feleségem, mögöttünk pedig a két gyerek. Első este valahol Nürnberg környékén találtunk szállodát. Onnan a határig már nem vezettek autóutak. Még csak ki sem volt írva, hogy az átkelőhely merre van.

Emlékszem, itt markolt először a gyomromba a félelem. Tizenegy éve jutottam át a vasfüggönyön. Naiv elképzelés volt, hogy a francia rendszám vagy a két gyerek többet nyom a latban, mint a genfi útlevél és a menekült státusom.

Tíz óra felé feleségem kiosztotta a szendvicseket, amiket – miközben reggeliztünk – mindennap gondosan elkészített. Egyedül voltunk az országúton, szótlanul ettünk. Erre már nem voltak házak és nem művelték a földeket.

A félelemre, mint kiderült, nem volt semmi ok. A cseh határőrök éppen csak benéztek a kocsiba.

– Iszunk egy sört? – kérdeztem, miközben átgurultunk Pilsenen. Feleségem rémülten felnevetett.

Prágában, emlékszem, márványmedence volt a fürdőszobánkban. Olcsóbb szállodákban nem fogadták el a hitelkártyáimat.

Másnap a magyar vámosok elkobozták tőlem a kézirataimat. Mi azonban mehettünk tovább.

– Ez itt már Magyarország? – kérdezték a gyerekek.

* * *

Erről az útról ma csak egy apró részletet szeretnék elmondani, ez is csak most jutott eszembe, fél évszázad után. Amikor felhúzták rám az ortopédcipőimet. Mert persze történt velünk sok minden egyéb a két hét alatt.

Apámat mindennap meglátogattam. Az ápolók felültették a tiszteletemre. Gyógyszert, kezelést – mint mondták – már nem kapott. Amíg volt pénze, néha megtornáztatta két borotvált koponyájú bolond.

– Nem mintha! – magyarázta. – Csak lazítani kell az izmokat. Így nem olyan fájdalmasak a spazmusok.

Apránként szedtem ki belőle, hogy nem fér a cipőjébe a lába. Nem tudják felállítani. Ezért kellett abbahagyni a gyakorlatokat. A régi bakancsa ott porosodott az ágy alatt. Csak hát a lábfeje – hogyan is mondjam – elformátlanodott.

Valaha úgy képzeltem, hogy házam lesz, és hogy berendezek majd neki egy szép nagyszobát. Most, tizenegy év után, már nem tűnt olyan egyszerűnek ez a dolog. Házam nem lett, és apám állapota is tovább rosszabbodott.

De a régi bakancssal talán még lehetett kezdeni valamit.

– Elviszem – mondtam neki. Kitágíttatom.

Így kezdtem el keresni gyerekkorom cipészét, Csatári urat.

* * *

Akkor, gyerekkoromban még a Lejtő út sarkán volt a műhelye. Egy apró, sárga házikó, ott, ahol a villamosmegálló, lefelé, a városba menet. Pult, ablak, jancsikályha. Egy régi trafik, az a fajta, ami-ben a két háború között dohányt, szivart, cigarettát árultak marcona hadiözvegyek.

Csatári úr, a mester lent ült a mélyben. Apró emberkének képzeltem, mert felállni nem látta őt soha senki. Körülötte suvixillatban lábbelik. Keskeny, zsúfolt polcokon. Belépni nem lehetett, úgy vette át a munkát a kis ablakon. Nem volt beszédes ember, mire jó a beszéd, tudta mindenki, hogy mennyi egy talpalás vagy egy új sarok.

Az orrán már akkor is ott ült a drótkeretes, sokdioptriás szemüveg.

A suszterműhely most beljebb, az Ugocsa mozi mellé költözött. A mester azonban most is lent ült a mélyben. Itt már beléphetett hozzá az ember: a sámedlíjéhez keskeny falépcső vezetett.

Az, hogy rám ismerhetne, eszembe se jutott. Pedig hát:

– Maga az, Gyuszikám? – kérdezte, és a homlokán felvillant a drótkeretes szemüveg.
– Hogy is felejthettem volna el! – mondta. Körülnézett, és letette az enyves ecsetet.
Október 25. abban az évben csütörtöki napra esett. Másokat halomra lőttek, de nekem szerencsém volt: egy teherautó alá estem. Éppen, hogy a magas szárú cipóm talpa leszakadt.
Amit kértem, nem volt könnyű elmagyarázni: nem hoztam magammal pontos méreteket.
– Nem lesz szép! – csóválta a fejét Csatári bácsi.
– Megmutatta, hogy mit tehet. A költségesebb megoldást, azt, hogy új felsőrészre lenne szükség, nem is ajánlotta nekem.
– Haza tetszett jönni? – kérdezte, amikor átadta a munkát.
– Látogatóba! – feleltem. Álltam az ajtóban, és szégyelltem magam.
Még volt annyi időm, hogy bevigyem apámnak. Megcsodálta szegény. De lábra állni akkor már így, cipőben se tudott.

* * *

Azóta – mintha már mondtam volna – elmúlt ötven év. Nincsenek már se betétlapok, se határok. Van állampolgárságom, nem is egy. Nem lehet megvonni tőlem a menekültjogot. Csatári úr se kuporog már az Ugocsa utca sarkán. Kevesen tudják már, hogy október 25-e, 1956 őszén, csütörtöki napra esett.

És hát hol van már a francia asszony, a két szőke gyerek! A két lóerős Citroënnel csak múzeumokban találkozik az ember. És egy idő óta én sem vezetek.

Ez az eset is csak azért jutott eszembe, mert ma, harmadik nekifutásra, felhúzták rám is az új lábbelimet.

Először Budán, a János kórházban készítették el a betéteket. Rövidre sikerültek, nem tudom: spóroltak az anyaggal, vagy rosszul vették fel a méreteket.

Másodszor ideát, az Újvilágban kaptam egy gyógybetétet. Az amerikaiak azonban úgy látszik, más felépítésűek. Nincsen bokasüllyedése – talán még bokája sincsen – itt a vadnyugaton senkinek.

Harmadszorra már szakorvost vettem igénybe. És ma végre felvehetem az ortopéd-lábbelit. Ha igaz, a véglegeset.

Amikor ki akartam fizetni a munkát, a vén suszter eltolta a kezem. A szakorvos pedig többet került, mint az az egész régi utazás. Beleszámítva azt is, hogy visszafelé, egy Rajka-Rusovce nevű határállomáson, a vámosok elkobozták a pénzemet.

Apám bakancsa nem lett szép. Csatári úr előre látta. Ahhoz új felsőrész kellett volna, és ilyen költséges megoldásokat nem javasoltak a régi suszterek. Most mégis az a foltos felsőrész jut eszembe, miközben nézegetem, amit rám adtak, ezt az ultramodern szerkezetet. Nem, nem sírok. Vajon engem meg fog-e látogatni majd valamelyik gyermekem?

A Merza-napló

(Részletek)

10 1956

Most is arra áll a szám, hogy *ötvenhatot* mondjak: ötvenhatban, ezerkilencszázötvenhat. Belénk nevelték, hogy ne használjuk a *forradalom* szót. Bár erre a jelenésre gondolunk. Ezért írok most is először és inkább *ötvenhatot* és nem azt, hogy a forradalom idején. Igaz, „ellenforradalmat” sem mondtunk soha otthon. Se a felnőttek, se a gyerekek. Nem zárom ki, hogy az iskolában vagy hivatalos körülmények között igen. De rossz érzéssel. Émelyegve. Arra akarok kilukadni, hogy nekem nem kellett, hogy elmagyarázzák a rendszerváltozás táján, hogy ez mi volt, fölkelés vagy népfölkelés vagy forradalom vagy megmozdulás vagy micsoda. Én, sokadmagammal – nem tudom, az ország hanyadrészével – nevetségesnek és visszatartónak találtam azt, amikor egyesek fölfedezték a spanyolviaszt, és rájöttek, hogy ezentúl már hogyan is kell megnevezniük ezt az eseményt. Világos volt, hogy melyik oldalon áll a család. Hogy érzelmileg hol vagyunk. Nevelőapánk nem volt teljesen a mi oldalunkon. Talán félt is, talán a meggyőződése is másfelé húzta. Leginkább azt hiszem, ingadozott.

Kristálytisztán emlékszem sok mindenre. Jelenetek bukkannak föl, mintha filmen látnám, hangképek, mintha rádióban hallanám. Egy jelenet hanggal: mintha vasárnap volna, feksznék az ágyban öcsém és én, kászálódik, ébredszik a család, amikor hatalmas erővel elkezdik verni az ablakot, úgy, hogy az majd betörik. Én felkeltem és odaóllázkodtam, akkorra már ott volt nagyapám, kinyitotta, kinézett, lovag Gálffy állt ott földülten, és ezt mondta elfojtott hangon: „Merza úr, kitört a forradalom!” Ez az ember Jászberény egyik „híressége” volt. Festőművész-féle, műgyűjtő-féle, és tartotta magát lovagi rangjához. Viselte a címet. Kint lakott a Zagyva partján, a Szilvásnak nevezett városszélen, ahol parányi kis nyaralók, csónakházikók, kabinok voltak, meg egy-két külön otthona. Később, nagyobb fiúként voltam nála vagy kétszer, megmondtam, hogy Merza István unokája vagyok, így hajlandó volt velem szóba állni. Engem a régiségei izgattak. Csodálatos dolgok voltak ott, háromélű, hosszú gyíkeső, régi pisztolyok, kardok, később ezek eltűntek, egyesek szerint Gálffy halála előtt elásta őket, mások szerint a bejárónője (aki élettársa is volt, bár nem úgy bánt vele mások előtt) és annak a fia eladták ezeket a holmikát. Nem tudni, mi az igazság, Gálffy háza ma is áll, a régiségeknek se híre, se hamva, csak a bejárati fronton lévő nagy, kazettás ablak bizonykodik arról, hogy itt valaha műterem volt és valami festőféle dolgozott benne. Ez a sokak által félőrlöttnek mondott ember állítólag Sztálinnak is írkált leveleket, és föl volt háborodva, amikor a postán ezeket nem akarták továbbítani a Kremlbe. Nyilván bogaras alak volt, én az örütségnek semmilyen jelét nem láttam rajta egy-két találkozásunkkor, legfeljebb térdnadrágos öltözet, kissé furcsa modora volt szokatlan.

Most nagyon följazott volt. Nagyapám, aki híres volt

arról, hogy válságos helyzetekben helyesen viselkedett és meg tudta nyugtatni az embereket, sőt, hidegvérről tett gyakran tanúbizonyságot, most is, valami logikus szöveggel, leszerelte a lovagot, és hazaküldte. Emlékszem, miután ezt megtette, látszott azért rajta, hogy nagyon izgatott. Persze, nem Gálffytól tudott ő arról, hogy mi van, mi készül. Hanem elsősorban a Szabad Európa és az Angol Rádió adásaiból. Meg azután kezdtek szívtörő különféle hírek Budapestről, az ismerősöktől és később a pesti rádió, majd pedig az újságok is hozzájárultak valamelyest tájékozottságunkhoz. De amihez nem kellett rádió és újság, előbb-utóbb ott volt az orrunk előtt. Ahogy már elbeszéltem, megjelent a fogházparancsnok Nagy Ferdinánd a családjával, és kérte nagyapámat, azzal a megszólítással, ami azelőtt sose jött a szájára: Merza úr, engedje meg, hogy itt legyünk, életveszélyben vagyok. Jöttek borzalmas hírek, hogy embereket lőttek le a Fötéren. Én többször megpróbáltam ellógni, hogy bemenjek a városba és megnézzem, mi történik, de nem engedtek. Annyit sikerült megtennem – nevetséges! –, hogy később, mikor már egy orosz katona állt a tőlünk öt percre lévő nagy park szélén, a Barátok Temploma mellett, a Hatvani úton – a másik oldalról, a fák közül, a sötétben csúzlival fellöttem, mintha mozsárágyúval, és visszaesett a kavics a katona környékére, aki kétségbeesetten kapkodott a géppisztolyához. De hát nem tudta, mi az és honnan jön. Később még egy-két kavicsot megeresz tettem, de az egészből nem lett semmi. Azért állt ott ez a kiskatona, mert (ez később volt már) jöttek dübörögve Hatvan felől az orosz tankok, egyik a másik után, szinte a végtelenségig, keresztül a városon, némelyik lemaradt, egy a fötéren a Csákék házába állt bele, szó szerint úgy, hogy a tank fara a szobában volt, a toronyágyú pedig kifelé, a gimnáziumra irányítva. Amikor ledöntötték a Fötéren a hülye, szivar alakú, idéetlen szovjet emlékművet, akkor se lehettem ott, de arról is sok mindent hallottam akkor és később, utcabeli gyerekektől, majd fölöttként sok mindenkitől. Papa állandóan a Szabad Európa Rádió adását bújta, nálunk, a másik szobában szólt a budapesti adó, nevelőapám kezdetben azt bizonygatta, hogy nem lesz ebből semmi és hogy csavargók csinálják. Tehát a szabvány, vonalas szöveget nyomta, bizonyára nem azért, mert teljesen így gondolta vagy így érezte, bár ki tudja!

Emlékszem, amikor még egyáltalán jártunk iskolába, mert aztán szünet következett, a volt zárda épületének első emeletén lévő tanteremünkben, a mindig hetyke, rugózó léptű, pofozkodó, izgága ifjú testnevelő tanár és úttörőparancsnok most halottsápadtan ült a katedrán, és idegesen nézett az ablak felé, végül nem akadályozta meg, hogy mind az ablakokhoz tóduljunk és bámuljuk, ahogy vonulnak, teherautóval, énekelve, piros-fehér-zöld karszalaggal, térdük között dobtáras géppisztolyt szorítva a *nemzetőrök*. Persze az orosz tankok mozgása és a nemzet-

örök autókázása a városon keresztül más-más időpontban volt. Mint ahogy később volt az is, amikor az egyik hozzánk közeli kanyargó kis utcában lőszerhüvelyeket gyűjtöttünk (vagy egy tucatot találtunk a földön).

Nem sokkal a forradalom kitörése előtt még ellátogattott Papához egy fiatal, fekete túskehajú, fekete szemöldökű, barna arcú, nagyon kedves, barátságos orosz. Úgy tudtuk, hogy katona, aki civilben jár, az egész városban szerették, fura, de Stefinek szólították vagy becézték. Mindenki köszönt neki, gyerekekkel, fölntekkel egyaránt jóban volt. Nagypámhoz többen is jártak, akik oroszul akartak beszélgetni. Ő is szívesen vette ezeket a társalgási alkalmakat. Volt egy öreg cári gárdatiszt, aki valahogy Jászberénybe keveredett az első háború után és ott ragadt, ez is eljárt hozzá ilyen beszélgetésekre. És eljárogattott ez a Stefi. Aztán, ahogy közeledtek a veszélyes napok, nyomtalanul eltűnt, és később sohasem hallottunk róla. Pontosabban egy dolgot igen, azt, hogy az orosz elhárítás tisztje volt, akinek az volt a feladata, hogy mindenkivel barátkozva, tört magyarsággal beszélgetve fölntekkel, gyerekekkel, kiszimatolja, hogy milyen a városban a hangulat, hogy viszonyulnak az emberek ahhoz, hogy orosz katonák tartózkodnak Jászberényben stb. Nem tudtuk, papa mit gondolt erről a Stefiről.

A legmegrendítőbb élménye a tízéves fiúnak az volt, amikor gyújtóbombával egy tank lövedéke fölgyújtotta a gyönyörű barokk nagytemplom tornyát. Hallottuk a robbanást, láttuk, ahogy elkezd égni a torony, a fölntek állandóan bezavartak volna bennünket az udvarról, de aztán mindenki csak bámult, némán. Úgy emlékszem, hogy édesanya sírt, papa furán az arcára, a szája elé szorította a kezét és nézték, nézték a tornyot. Szikrák röpködtek ki belőle, délután vagy estefelé kezdődött, ezek a szikrák égő galambok voltak, aztán később nagyobb darabok zuhantak ki és le a toronyból. Azt hiszem, két nap alatt égett le teljesen. Semmiféle tűzoltás nem volt. Úgy égett a torony, ahogy akart. Utána hosszú-hosszú évekig egy lapos, szerencsétlen kis gúla fedte a csonka tornyot, hogy ne essen bele az eső. *Ez volt a mi templomtornyunk.* Azóta helyreállították, eredeti változatában. Összekeveredik, amit az emberek mondogattak, amit a szüleinktől hallottunk és amit később az iskolában. Tehát, hogy valakik fölmentek volna géppisztollyal a toronyba, onnan lőtték az orosz tankokat, erre azok válaszul belelőtték a toronyba. Szép vagy csúnya, de mese. Semmi bizonyíték nincs rá, hogy valaha is bárkik a toronyból lőttek volna orosz tankokra. A leghitelesebb változat, hogy megfélemlítésül az oroszok egyszerűen gyújtólövedékkel fölgyújtották a tornyot. Az akkori orosz városparancsnokot, aki megtagadta az erre szóló felsőbb utasítást, azonnal fölbelőtték. Lett más, aki teljesítette.

Aztán emlékszem még, hogy lepakoltunk a pincébe, nem laktunk lent, de mindenféle holmi ott volt, ami szükséges ahhoz, hogyha kell, bármikor tartósan is leköltözzünk. Ruhák, ennivalók, kufferekben nem is tudom, miccsodák, aztán gyertyák, petróleumlámpák. Vajon mit hitt kis édesanyám, nem hős nevelőapám és a sokat próbált Papa, mitől reméltek védelmet a pincében? Légítamadástól, bombázástól, ki tudja? Izgalmas volt mindenesetre, úgy éreztem, hogy valami fontos, nagy-szabású esemény központi szereplője vagyok. Így is jártam-keltem az utcán, a pincében és a lakásban. Akkor is így viselkedtem, amikor magukat nemzetöröknek kiadó

fegyveres csavargók (emlékszem egy fiatal lány is volt közöttük) körbevették a házat és bejöttek ávóst keresni. Komolytalan dolog volt az egész. De életveszélyes. 56 teléről sokáig megmaradt *emlékbe* egy kishordó lesütött vaj. A fogházőr-parancsnok hozta magával, hogy ne jöjjön üres kézzel. A rabok ellátmányából több kiló vaját összeszedett, azt lesütötték, állítólag így nagyon sokáig föl lehetett használni evéshez, főzéshez. Utáltam. Aztán a forradalom nyomát láttam Pesten. Szóba került Csillaghegyen is, ahol azt mesélték, hogy mikor a volt ludovikás katonatisztek megjelentek azzal, hogy kitört a forradalom és apám álljon melléjük, a kerítésből kihúzott léccel zavarta el őket, hogy őt még egyszer ne rángassák bele semmibe, neki családja van, hagyják élni. Nem tudom, ez is igaz-e, vagy csak egyike a legendáknak, amiket azért mondogattak nekünk, hogy ezt meséljük az iskolában, hogy ne legyen bajunk, nekünk és a családnak. Általában ez a szegény 1956, ahogy az országban, úgy otthon is, mindenféle titkolózással, suttogással, hazugsággal, könnyekkel, elhallgatásokkal volt körülmazatolva. Papa csak hallgatta tovább a külföldi híreket, ahogy mindig, a forradalom bukása után is.

Ide tartozik két családi levélféle. Az elsőből háborús szorongás árad. Anyánk írta nagyanaknak Budapestre. Sárga levelezőlap, ára 48 fillér, rajta a Magyar Posta öt éves terves bélyege. Dr. Koller Györgyné a címzett. (Az évszámot ő írta rá utólag: 1957)

II. 20.

Édes anyukám!

Nem tudom soraim eljutnak-e Hozzád. A múltkor küldött levelet és csokoládét megkaptuk. Nagyon boldog voltam hogy hírt kaptam Rólatok. Még aznap Tilda Nénivel találkoztam egy üzletben és megmondtam hogy ti, Feriek és kis Jutkáék egészségesek vagytok.

Mi mindnyájan jól vagyunk, sokat aggódtunk Értetek. Bár hamarosan jöhetnél, itt minden van és mi is jól el vagyunk látva. Jövő héten hétfőn a disznót is levágjuk, mert nem eszik jól. Ha tudsz írj, vagy üzenj. Sokszor csókol szeretettel Évikéd.

(Gyerekirással, dőlt betű:) *Mindkettőtököt csókol Kuksi és Pityuka.*

A második – levéltöredék – egy üldözött baráti családnak szánva; a férfi volt országos cserkésparancsnok, börtönben. A gépirás egy hivatalos papír hátoldalán, talán csak piszkozat, vagy ahogy én gondolom, nagypapám látens önvallomása, önbuzdítása. (A kissé fennköltre sikeredett stílus valódi, mély sebeket leplez – a reá jellemző önfegyelemmel. A folytatás elkallódott vagy el sem készült.) A papír fejrészén ez olvasható: Egyházmegyei Takarékpénztár Rt. Eger, Jászberényi fiókintézete.

1957. máj. 2.

Kedves Etóka, Kedves Ede!

Mindenekelőtt magához volna pár szavam Etóka. Nagyon fáj hallani és tudni, hogy egy olyan kedves, derék jó kis asszony mint Maga is annyi keserűséget és szomorúságot hordoz magában. Úgy szeretnék néhány biz-

tató, baráti testvéri szóval bátorságot, türelmet, kitartást ébreszteni magában, úgy szeretnék szemé elé derülni fényeket, színeket mutatni, hogy elfordítsa tekintetét a sötét árnyaktól, melyektől nem tud szabadulni, szeretnék szívdertő meleget árasztani, hogy ne fájzon ne reszkeszen, szeretnék hitet, erőt, bátorságot önteni magába, hogy csapjon széjjel maga körül és űzze el azokat a sötét rémeket, amelyek lelki erőit sorvasztják, és képtelenné teszik az élet mostoha és ezidőszerint súlyos feltételeivel megbirkózni. – Bárcsak volna módom, képességem és tehetségem hozzá, hogy megértessem, hogy az élet nem azzal teríti le az embert, hogy megpróbáltatásokat, csapásokat mér rá, hanem amikor kegyetlenségével, meg nem érdemelt büntetéseivel kétségbeesésünket kényszeríti ki. Bajainkat a kifürkészhetetlen végzet zúdítja ránk, de csak akkor teríti le, ha magunk feladjuk a harcot, ha hitünket, reményünket bizakodásunkat veszítjük. A hívő, bizakodó embert nem lehet lesújtani, nem szabad bajaink sokaságát könnyezve körülölelni s hozzájuk tapadni. Meg kellene próbálni megtalálni azt a még mindig kétségtelenül sok szépet és jót ami nekünk sok-sok veszteségünk után is megmaradt, s mellyel nap mint nap találkozunk, hacsak nem hunyjuk be szemünket azok előtt. Kis apró örömeinknél kell kitaratnunk és időznünk, és rá fogjunk (sic!) jönni hogy még sok minden van, amiért a mindenhatónak hálát és köszönetet kell mondanunk. Kell, hogy magunkra kényszerítsük az életnek derűsebb szemléletét, mert csak akkor látjuk meg a lehetőségeket amelyekkel meg tudjuk javítani életviszonyainkat. (...)

11 A berényi ház története

Lehetne beszélni az én életem előtti történetéről. Az iskolában azt mondták arra a régebbi korra, hogy „a felszabadulás előtt”. Apróság, otthon ezt sosem mondtuk. Csak azt, hogy *háború előtt* vagy azt, hogy *békében*. Ennek a háznak nagyon mozgalmas a története, mert az emberek beleszóltak abba a normális életbe, amit ez az épület egészséges polgári körülmények között zavartalanul élt volna. Erkölcileg egészségesnek vagy természetesen az olyan körülményeket nevezem, amikor nincs rablás, betörés, lopás stb. Ez a ház áldozata volt ilyen bűntényeknek, s persze a lakói is. Az előtörténet elég régre nyúlik vissza. Az épület nagyjából ahhoz hasonlóra, amilyenek gyerekkoromban én ismertem, a tizenkilencedik század vége felé épült. Volt toborzóközpont, ennek emléket őrzik a környező utcák. (A ház ma is a Toborzó utca 31. szám alatt áll.) Egyik oldalról a Szent Ferenc (egy időben Ságvári Endre!) utca, másik oldalról a Karabély utca határolja, határolta. Később csendőrlaktanya volt, lovas csendőrök tartózkodási helye. A gyerekkoromban is istállónak hívták, de már rég lomtárnak, mosókonyhának, fészernak használt nagy fagerendás épületben lóállások maradványai voltak deszkákkal, kampókkal, vaskarikákkal.

MI visszatérően hatéves első világháborús hadifogságából, Szibériából, Egerben állást szerzett, megnősült és elvette a felvidéki Sandrik Ilonát. Már ekkoriban folyamatban volt valamiféle házvásárlási tevékenység, s mikor szóba került, hogy kinevezik az Egri Takarékpénztár Jászberényi Fióktintézetének igazgatójává, ahogy a nép mondta: bankigazgatónak, eladó házakat nézegetett Jászberényben. Éd mesélte, és Papa is mutat-

ta, hogy mely házak jöttek szóba. Végül, bizonyára sokoldalúan, alaposan megfontolva, emellett a ház mellett döntött. Ez az egyszerű kinézetű, lomha állású, kissé terpeszkedő tartású, magas padlású, L-alakú sarokház ma városképi jelentőségűnek van nyilvánítva. Sok szép nincs benne, de MI bizonyára felfedezte praktikus beosztását vagy alakíthatóságát, közelségét a főtérhez, értéknek tekinthető sarki elhelyezkedését a még ma is csendesnek számító környéken. Hatalmas udvara volt, előtte az utca túlfelén egy nádas, mocsaras földdarabbal, melynek csak egy része volt megművelhető, s melynek nagyságára jellemző, hogy ma közepes méretű portákon három ház áll ezen a feltöltött egykori ingoványon. Az értéktelen földet nem sokkal a házvásárlás után szerezte meg MI, ki tudja, milyen céllal, feltehető, hogy üzleti megfontolásból, azzal, hogy majd később, ha feljebb megy a telek ára, eladja. (Persze, ezt is államosították.)

Mindig gondolt ő a jövőre, s nem egyszer a nyomorból húzta ki a családot. Az örménymódon előre gondoskodó s valami kis értéket, arany zsebórát, ezt-azt mindig dugdosó, bespájzoló örmény nagyapa!

Nem hiszem, hogy tudatosan közrejátszott volna választásában érzelmi ok. Amikor pár éve életemben először a partiumi Tasnádra utaztunk a dédszülői ház eladásának ügyében (ennek története is külön kálvária, s ennek a tasnádi ingatlanak is rengeteg alkalma volt, hogy bánatot okozzon egykori lakóinak), s a vevő, egy fiatal, intelligens, igen jó megjelenésű, szőke, lányos arcú görög katolikus pap megmutatta az épületet, amit az egész városkában Merza-házként ismernek ma is, és különösen, amikor a házról készült fényképet is a kezembe nyomta, azzal, hogy nekem adja – döbbsentem rá valamire. Ennek az L-alakú, sokablakos, romos, szomorú kinézetű sarokháznak kísértetiesen hasonló változata, rokona a *jászbe-*

rényi ház. Tehát MI, valószínűleg csak sejtelem alapján, szülei házának, gyerekkori otthonának hasonmását vásárolta meg Jászberényben.

Arról nem tudok, történtek-e átalakítások, s minők, azt se tudom pontosan, ki volt a ház eladó-gazdája. Arra jól emlékszem, hogyan nézett ki gyerekkoromban, amíg el nem kezdődtek a különféle kényszerű, az egész családra nézve, leginkább nagyapám számára fájdalmas változtatások. Ezek a változtatások nevelőapámat, LG-t nyilvánvalóan nem érintették érzelmileg, ő gyakorlatiasan gondolkodhatott arról, hogy mi hová kerüljön, meg bizonyára szeme előtt tartotta saját kényelmét, érdekeit.

Nézzük a ház küllemét, az udvart, első változatában, ahogy az államosítás és az új lakók beköltözése előtt kinézett. Az L-alak rövidebb szára rúg ki a Toborzó utcára, és a Szent Ferenc utca szegélyezi jobbról, azon végignézve a körülbelül háromszáz méterre lévő Barátok templomára látni. A Toborzó utca egyik oldala (a mi házunk felőli oldal) volt lerakva nagy, sűrű kőlapokkal, a keresztelődések, átjárók, ahogy ez Jászberényben egészen az utóbbi évtizedig szokás volt, sárosak, járda nincs. Maga az utca, a kocsiút egy latyakos vagy havas, nyáron poros sáv. Semmiféle szilárdító burkolata nem volt, a lovaskocsik itt, de a környező utcákban is lépten-nyomon beragadtak az őszi-tavaszi tengelyig érő sárba. Kétségbeesett fájdalommal néztük és panasztunk otthon, amikor a fuvarosok valódi dühvel, ostorral, majd lapáttal verték a szerencsétlen állatokat, olyat is láttam, hogy tüzet gyújtottak a ló hasa alá, hogy kínjában kirántsa a kocsit a sárból. Összerogyni is láttam én itt lovat, amelyet aztán kifogtak a kocsiból s a bicegő, vérben forgó szemű állatot, bizonyára lába törött, elvonszolták a másik utcába.

A sáros úton túl az a bizonyos nagy kert volt, amelyet a Szent Ferenc utca mentén és a túlfelén egy több száz éves kőhíd alatt csordogáló kanális, a Csincsá szegélyezett. Helytörténészek szerint a török nevű árokrendszer a régi időkben katonai célokat szolgált, majd föltört benne a víz, mely ma is folydogál a város úgynevezett első kerületi része alatt, de most már cementcsatornába száműzve. Lényegében ezt a nagy kertet, amelybe a kocsiúton kellett csak átmenni, mindenütt szittyós árkok kerítették, túl a kerten, egy magaslaton össze-vissza szegényes kis házak épültek, némelyik toldva-foldva, több-kevesebb átalakítás után ma is ott áll. Ott lakott gyerekkori barátom, Pöpi. Jóképű apja bokszoló volt, édesanyja racs-csoló, kedves kis asszony. Pöpi nyolcadikos korára megőrült és nemsokára meghalt. A kert hihetetlenül izgalmas hely volt nekünk, gyerekeknek. Békák, tarajos góté, teknőcök, madarak világa, a nádba taposott lápos ösvényeken bolyongva el lehetett tévedni, vagy később, kegyetlen kamaszkoromban légpuskával lődözni a békákat.

A házunk háta mögött, a Szent Ferenc utcán laktak Bató Venciek, a Karabély utca felől egy cigánycsalád, feketék voltak, komorak, mi, gyerekek kicsit féltünk mindig tőlük, emlékszem, többször álmodtam is velük, de azt hiszem, nekünk soha semmi rosszat nem tettek. A hatalmas udvaron két nagyobb építmény állt. Az L-alakkal szemben, a Karabély utca felől, ahol a nagykapu volt a lovas kocsiknak – a fészker. A kerítés és a ház között pedig az úgynevezett istálló, a kikövezett mosókonyha-résszel, fölötte egy hatalmas, rozoga, leszakadófélben lévő padlás, gyerekkori kalandjaink s későbbi vissza-visszatérő izgalmas álmaim egyik színtere.

A Toborzó utca felől haladva az L rövidebb szárától, a következő helyiségek voltak: lefelől egy vendégszobaféle, ide lehetett először belépni, ha az épített köoszlopos, fa léckerítéses utcaajtón s udvaron át hazajöttünk, mellette a Papa szobája, aztán tovább hátrafelé egy ebédlő, egy háló, egy nappali (régen még voltak ilyen funkciójú szobáink), és legvégül a konyha, spádz, fürdőszoba.

A konyha, emlékezetem szerint, hatalmas volt, és a spádz is bizonyára, hiszen elfért benne egy masszív padlásfeljáró és több stélzsi. Az egyik felében három rúd, amely disznóölés után tele volt füstölt holmival, amit Pintér bácsi, a hentes készített el nálunk. Most is látom: hatalmas gyűrődéskán a hurkák, májasok és a disznósajt fekszik fagyott, piros zsírjában. És ez mind csak az egyik fele volt a hatszögletű vörös és sárga kövekkel kirakott spáznak, a másik felében voltak a mennyezetig épített polcok, mindig tömve befőttekkel, lekvárokkal. Gyári konzerveket mi nem ismertünk. Az egész L-alakot belülről, az udvar felől egy hosszú veranda szegélyezte, nem tudom, hogy honnan jegyeztem meg, hogy harminchárom méter volt. Ezt Éd naponta felmosta. S ez olyan természetes volt, mint az, ahogy jóval később, a már összezsugorodott kis előteret idősövede is minden reggel fölsöpörte a rózsalugas örökké hulló leveleitől.

Mai eszemmel úgy vélem, hogy egy akkora családnak, amekkora változó személyszámmal (öt-nyolc fő) a miénk volt, kell egy ekkora, száz négyzetméteres ház. A berendezése, a tagolása, a szobák elhelyezkedése, az ajtók, ablakok helye optimálisan volt kialakítva. A verandáról vagy folyosóról, inkább folyosónak hívtuk, Bató Venciek, a szomszédék felől számítva az első helyiségbe, a konyhába lehetett belépni, innen tovább egy fülkébe (ahol a háború előtt a cseléd aludt), mellette a spádz és a fürdőszoba. De a fürdőszobába már a következő szobából, a nappaliból nyílt egy tapétaajtó, a nappaliba a konyhából is át lehetett menni, de a folyosóról is volt óriási, dupla szárnyas, kazettás ajtós bejárata. Itt aludtunk mi, gyerekek. Következő a hálószoba, érthetetlen módon 30–40 cm-rel mélyebben volt, mint a nappali, ki tudja, miért emelkedett följebb ez a rész, a nappali és a konyha, valamilyen feltöltés vagy építés következtében, nos, lényeg, hogy mi gyerekek csak hatalmas lépéssel tudtunk lelépni a hálószoba hajópadlójára, ott aludtak anyám és nevelőapám. (Nincs emlékem arról, hogy amíg édesapám velünk élt, hol is voltak ők ketten, a házaspár.) Innen nyílt az ebédlő – nem részletezem gyönyörű berendezését, barokk bútorait –, abból a már említett „Papa szobája” s a vendégszoba. A ház fölött hatalmas padlás, alatta két részből álló jó nagy pince, itt hült a görögdinnye, itt állt üvegtartóban, víz alatt a szomszédból rendszeresen vásárolt házi vaj, a belső részében volt fölhalmazva a krumpli, és ott alakított ki ideiglenes helyet a család 1956-ban, számítva arra, nem is tudom mire, hogy oda lemehecsünk, ha szükség van rá. Karvastagságnyi, fehérre súrolt deszkát lehetett nehezen leereszteni a lejáratra, a pinceajtót. Ezen nyugodtan lehetett járni, asztalt, székeket rátenni, mindent elbír.

A házhoz nagy porta tartozott. Most ennek a portának az egyik részén újabb ház van, nagy udvarral, a Sárköziéké. A Szent Ferenc utca felé még egy másik része az egykori nagy udvarnak, az L-alak egyik felével, amit később eladtunk. Az eredeti kert két részből állt, az L-alakot négyzetté kiegészítő virágoskerttel, ezt egy orgonaszövény választotta el a mögöttes következő konyhakert-

től, a konyhától pedig egy magas és hosszú, zöld falugas futott hátra az istálló felé, rajta az egész nyáron fehér virágokat ontó vadsóska burjánzott. Aki a házból bármelyik lakószoba ajtaján kilépett, egy hosszú folyosóra jutott, onnan pedig a szabályos, mindig gondosan kezelt virágoskertet láthatta, körökkel, utakkal, ágyásokkal. Az orgonaszövény mögött, alatt évekig ott feküdt Gerle, egy nem túl ügyes építésű, nagy, kétszemélyes facsónak, amelyben szép, fiatal nagyanyám le van fényképezve, ahogy a Zagyván evez. (A régi fotó mai szemmel nézve is kitűnő minőségű, művészi színvonalú munka – biztos egyik rajongója készítette.) Gerle aztán apránként, szépen szétrohadt, egyik oldala dőlt ki, másik oldala, aztán már csak az orra maradt, a faragott, egykor fehér sárkánydíszszel. Véget értek a csónakázós korszakok – végleg.

Ezek az adottságok, elhelyezkedések az államosítással, illetve utána hamarosan megváltoztak. A rövidebb, tehát Toborzó utca felőli házrészbe, ahol két szoba volt, beköltöztettek egy katonatiszt-családot. Az asszonyra nem emlékszem, a férfi egy fekete, csontos, komor ember, volt egy kisgyerekük, valami Lencsike, azért jegyeztem meg, mert meztelen ücsörgött kint a kertben és a punciját birizgálta meg homokot rakott bele, és ez persze nekünk, kislányoknak érdekes volt. Katonának hívták a katonatisztet, úgy lett ő tiszt, ahogy nem csak akkoriban, de később is, amikor én voltam katona, tehát 1964-ben, *elkészült* a katonatiszt. Néhány elemi osztályra ráfejeltek valami továbbképzést, ilyen-olyan ideológiai tanfolyamot, hogyisne lettek volna „hűségesekek”, amikor a semmiből csináltak a személyükben valakit. Nem voltak ezek ettől még mind rossz emberek, csak hát műveletlenek, gyakran komplexusokkal terhelt, és többnyire nem tudtak mit kezdeni a kezükbe került nem kis hatalommal, és ostobán vagy kegyetlenül bántak a rájuk bízott emberekkel.

A háznak abban a két szobájában, mondjuk: *azon a fronton*, vízcsap nem volt. Majd csak később vezették be oda a vizet, így Katonának hozzánk jártak át, vagy ha szerényebb hangulatban voltak, az udvaron lévő csapból eresztették a kupába vizet. A háznak ebbe a részébe Katonának után egy másik katonacsaládot raktak be: Vágóékat. Vágó százados sporttiszt volt, ahogy akkoriban mondtuk: deltás, erős ember. Ha olyan kedvében volt, kispuskákat hozott haza, melyekkel az udvaron a verebeket lödöste, ha eltalált egyet, az szétfröccsent az erős huszonkettes löszertől. Nekem is a kezembe adta egyszer-kétszer a puskát, mindig izgattak a fegyverek, ezt is nagyon élveztem. Vágó felesége izmos farú, jóképű, kékszemű, szőke asszony, télen-nyáron mindig papucsban, mezítláb rohangált. Mindig csodálkoztunk, hogyhogy nem fázik. A hóban is ott villogott az izmos fehér vádlíja, mikor átszaladt az udvaron valamiért.

A lányuk, Ica, és az egész család állandóan veszekedett, sőt verekedett. Vágó megverte a feleségét, az anya pofozta a lányát, hatalmas ordítózások és másnap kékszöld foltok a nők arcán. Ezek mindennapos izgalmaink voltak. Hogy mi a csendes feszültség, azt gyerekként ismertük, hogy a családban össze-vissza verik egymást, az újság volt. Icából szabályszerű kurva lett később, de tizennégy-tizenöt évesen csak egy örökké kicsit huncutul, kicsit sunyin mosolygó, igen nagy mellű, csapott fenekű, löcslábú leányzó, aki a formás vádlit nem örökölte az anyjától. Ez az Ica minden hímnemű lényt izgatott, én ekkoriban tíz év körüli lehettem, Papa hatvan, emlékszem,

hogy látni véltem, ahogy Ica melle után nyúl a folyosón, az meg nyihogva, viháncolva mond valami olyasmit, hogy ejnye, Pista bácsi! A saját élményem pedig az, hogy a nagy berzsej fotelbe beültünk egymás mellé, nekimelegedve játszottunk, én nem tudtam, mi történik, de nagyon jó érzés volt, ahogy hozzám ért a vastag hús a fotelben, és nem győztem nyomakodni, lökdösődni. Tulajdonképpen ez egy birkózásos játék volt, amelyet átítatott az úttalan szexualitás.

Icának volt azután egy lovagja is, akiről mindenféle rosszat mondtak, hogy bűnöző, talán már börtönben is ült, ezt nem tudom, tény, hogy sportos, göndör hajú pasas volt, nem egészen fiatal, lehetett harminc év körüli, és lépten-nyomon beléjük botolhatott az ember, ahogy gyúrik, dögönyözik egymást, olyan szenvedéllyel csókolózva, ahogy később csak vadabb filmekben láttam. A *Végzetes vonzerő* eszeveszett jelenetei kismiskák ahhoz képest, amit Icák produkáltak, mondjuk a kapuban, délután, amikor a lányt hazakisérte a pasas.

A ház persze átalakult. A Toborzó utca felőli két szobában voltak tehát az egymást követő beköltöztetett lakók, az már nem a mi házunk volt, utána következett az úgynevezett „ebédlő”, itt lett összezsúfolva Papa minden bútora, és ez volt az ő birodalma, ez jutott neki, az ötszobás, komfortos, nagy házból. Ez a rész nekünk, gyerekeknek nagyon izgalmas volt. A szoba egyharmadát két szekrényrel leválasztották. Így megmaradhettek a szekrények, benne a rengeteg értékes könyv, a szekrény mögött pedig létrejött egy zug, ott volt lavór, mosdóállvány, ez volt Papa „fürdőszobája”. A volt ebédlő kétharmadában összezsúfolva, mint holmi raktárban, a gyönyörű bútorok. Persze adogattak el már az eredeti berendezésből, de azért itt még megvolt a barokk diófa tálaló, a pompás faragott oroszlanlábú ebédlőasztal, körben bordó áttö-

réses, mintás bársonyszékekkel, néhány fekete, kárpitozott bőrszék, amelyek Papa fekete íróasztalához és fekete szekrényéhez tartoztak. Na és az íróasztal! Rajta rengeteg kincs, mütyürke, tartozékok, itatós, levélnyomó, szürkésen erezett fehér márvány toll- és tintatartó a bronzkutyával. Ezek egy része most nálam van. A kutyát meg-megsimogatom. Ebben a szobában volt egy alacsony dívány, azon tanyázott többnyire nagyapám. Feje fölött az íróasztal, lábánál a következő szoba fala, ekkora hely jutott neki. Valahol a fejénél, talán részben az íróasztalra tolva, egy nagy varázsszemes Orion világvevő rádió, amelynek a keresőjét ráerősített hosszú léccel meghosszabbította, a nagyobb sugárral, ugye, finomabban lehet mozgatni a tengelyt, tehát a kis kör alakú keresógombot sokkal óvatosabban tudta így beállítani, hogy a recsegő zavarás ellenére is hallgathassa a Szabad Európa Rádió híreit, amelyekről nevelőapám ugyanolyan rosszakat mondott, mint amit az iskolában erről hallottunk. Ma már mindenki tudja, hogy egy korszakban csak onnan lehetett valószínű híreket megtudni a magyar viszonyokról. Az *ebédlőből* ajtó nyílt a háló felé. A lakók felé az eredeti ajtó szintén szekrényekkel elbarikádozva.

A ház többi része nagyjából megmaradt eredeti állapotában. A nappaliban voltak a fehér bútorok, a fehér rácsos ágy, alatta kihúzható, ládaszerű alsó rész, én aludtam lent, öcsém a rácsos részben. Később aztán, ahogy nagyobbak lettünk, díványokra költöztettek bennünket. Nem emlékszem a kisebb-nagyobb változtatásokra, azt se tudom, hogy végig egy budira jártak-e a lakók velünk, bizonyára igen, míg oda nem költöztették Nagyékát.

Akkor építkezések, átalakítások kezdődtek. A férfi a jászberényi fogház parancsnoka volt. Mondani se kell, hogy ezek a lakók – akkor úgy tűnt – mind hithű, megbízható kommunisták, tehát nekünk ügyelnünk kellett, hogy mit szólunk előttük. Erre szüleink gyakran figyel-

meztettek bennünket, például hatalmas botrány lett volna, ha elkotyogjuk, hogy Papa milyen rádiót hallgat. Egyszer csak szürkeruhás fegyházőrök jelentek meg, ilyen ruhában járt Nagy Ferdinánd is. A géppisztolyosok csíkos ruhás, csíkos sapkás rabokat terelgettek, három-négy ilyen rab dolgozott az udvaron, az alsó épületet, „istállót” alakították át, hogy Nagyéknek kényelmesebb otthonuk legyen. A rabok a „haza ellenségei” voltak, kulák, malomtulajdonos, vagy más *okból* „megbízhatatlan elemek”. A fegyház ekkoriban *politikai* foglyokat őrzött. Ezek a politikai foglyok többségükben hozzánk hasonló gondolkodású emberek, nem egy közülük nagyapám barátja. Módjával tudtunk nekik ebben-abban segíteni, persze ez a segítség egy pohár vízre, egy csajka levesre korlátozódott, amit Édesanyám vitt ki nekik – majd pár szavas beszélgetésre, míg az örök, nem túl meggyőződéses szigorúsággal, nem zavarták őket munkára.

Azért keserves volt látni ezeket a szomorúszemű, sápadt embereket, ahogy hordják a téglát, keverik a maltert, és valahová maguk elé néznek, fásult tekintettel. Nagy amúgy angol bajuszos férfiú volt, magas homlokú, merész tekintetű, filmsztár-szerű, bár alacsony ember. Feleségére alig emlékszem. Két lányuk volt, és azt játszottuk, hogy a kisebb, Vica, Pityu „szerelme”, a nagyobb, Éva, az enyém.

Volt még időközben egy rendőrlakó. Egy kancsal, ostoba kinézetű bunkó, aki úgy mutatkozott be, hogy „Csontos vagyok, a javábul”. Neki is volt egy lánya, Juliska, jóra való kancsal teremtés, az apja szépségét örökölte, később Pityu öcsémel talán valami kamaszszerelm-féle is alakult közöttük. Már összekeverednek az idők, tény, hogy Nagyék is, Csontosék is eltűntek, valamikor a házat nagyapám visszaigényelte. Fölülvizsgálták, fölülbíralták az államosítást és úgy ítélték meg, hogy nem kell elvenni tőle a házat, tekintve, hogy elegen lakunk ott. Azt hiszem, hogy ebben az is közrejátszott, hogy azért is, hogy elegen legyünk, meg más *okból* is persze, odaköltözött nagyapám édesanyja, *Pupita*. Tehát ilyformán hatan laktunk ott, és néha mintha *Keranya*, nagyapám húga is ott lett volna, ő ekkor még Pesten volt albérlő, de azt hiszem, valahogy ide is bejelentkezett. Tehát mindenféle trükkel elértük, hogy heten vagyunk a házban, és ennyi embernek ekkorra már járt az egész épület.

1956-ról külön beszélnem kell, de a lakóinkhoz úgy kapcsolódik a dátum, hogy a nagyon katonás és mindig peckesen járó, halkán és egy kicsit fenyegető kedvességgel beszélő Nagy Ferdinánd és családja – akik ez idő tájt már a fogház ódon falai között kaptak óriási szolgálati lakást – egyszer csak ott laktak velünk, a mi szobáinkban. A fölöttük szokatlanul csendesek voltak, Nagy halottsápadtan jött-ment. Egyszóval menedéket kértek nagyapáméktól, és persze simán kaptak. Valószínűleg Nagy életét mentette meg Papa azzal, hogy meglapultatott a volt bankigazgató házában, ahogy *ők* mondták utóbb: az „ellenforradalom” idején. Én ebből annyit láttam, hogy a fogházparancsnok most szerény. És annyit éreztem, hogy ebéd után, miután kevés volt a hely, egy díványon szunyókáltunk a parancsnok lányával, Évával, aki valahogy hozzám bújtt, és ez bizony édes érzés volt. Ennyire emlékszem, és hogy kicsit büntudatos voltam, meg, hogy nem akartam, hogy abbamaradjon a dolog, ezért mozdulatlanul alvást szimuláltam.

A sírás fenomenológiája az Erős János típusú népmesékben

1.

Azt hiszem, bátran megismételhetjük Plessner *Le rire et le pleurer* című kötetének első mondatát:

Sokat írtak már a nevetésről, de alig valamit a sírásról.¹

Az emberi kifejezések és megnyilvánulások teóriája, amely napjainkban elsősorban a fenomenológia és az antropológia területét érinti, kevés figyelmet fordított a mitikus hősök, még kevesebbet a mesei hősök hangbéli és gesztusbeli kifejeződéseinek vizsgálatára. A tanulmány bevezető fejezetében a csodásan született és/vagy rettenetes erővel rendelkező hősök kapcsán felsorolt attribútumok közül vizsgáljuk meg elsőként a *síras* fenomenológiáját.

A sírást előidéző élethelyzetek és a sírás okai természetesen nagyon sokfélék lehetnek.² Ezek közül mindenképpen kiemelhetünk két alapvetőt, melyek köré csoportosítható oly sok másik is: a *fájdalomból* (szomorúságból³, reménytelenségből⁴, fölháborodásból⁵, létfélésből, sebzettségből, legyőzöttségből, veszteségtudatból, bűnbánatból, szenvedésből stb.) és az *örömből* (meghatottságból, érintettségéből, gyönyörből, beteljesedésből, vágyakozásból, megajándékozottságból stb.⁶), mint meghatározó okból ki- és feltörő sírást. Jelen tanulmány értelemösszefüggésében és gondolatmenetünk koherenciájának megőrzése érdekében azt javaslom, maradjunk meg mindvégig csak az első, s mint az alábbiakban látható, az életvalóság egészen sokféle létállapotát magába foglaló fájdalmas/keserves sírás vizsgálatánál.⁷

Mielőtt a *síras* és a vele párban álló *síralmas* kifejezések fenomenológiáját vizsgálni kezdeném, rövid kitérőre van szükségem, mégpedig a nevetés és neveltség területeire teszek egy kis kitérőt, s rögvést ki is derül, hogy megvan a jó okom erre a kalandozásra. Ugyanis a nevetés aktusa és a neveltség jelensége, talán irodalom- és kultúrtörténeti jelentősége okán, számos irodalmár, filozófus, szociológus, pszichológus és antropológus figyelmét is felkeltette az utóbbi másfél évszázadban, s mind-

az, amit róla írtak, kiváló kiindulópontot kínál és párhuzamok megvonását teszi lehetővé számomra a sírás értelmezése során.

Gondolatfűzésünk elején induljunk ki Joachim Ritter *A nevetésről* írott tanulmányában található neveltség fogalmának meghatározásából, mely a rendellenesnek, a semmisnek, a korlátozó észnek a véges létben játszott szerepét világítja meg:

(...) a neveltség sohasem a rendezett-kiteljesedett, nem a létezés számára mindenkor mértékadó szép és jó, hanem mindig valami rendellenes: maga a *kizökentség*, olyan anarchikus létállapot, amely valamiként „kilóg a sorból” azáltal, hogy ellentmond a felelősség komolyan vételének, a méltóság kikezdetlenségének, a társasság intimitásának: egyszerűbben a közösségi együttélés morális és szociális szabályainak. Az, ami *síralmas* (gondoljunk csak ama gyakori kijelentés – „síralmas állapotok uralkodnak” – értelmezhetőségeire: a lehangoló, a száralmas, a nyugtalanító, a fölháborító állapotra), szintűg a dolgok és az élet normális rendjével való „ellentétes voltából” adódik, miként a neveltség; s éppúgy elégtelen rá a magyarázat, ha csupán valamilyen belső hangulathoz kapcsoljuk, ahogy Ritter óv bennünket ettől a felületességétől⁹, hiszen a lényegét csak akkor határozhatjuk meg, ha „találkozunk az okkal, amelyből fakad”.¹⁰ Az első pillanatban feltűnő, de egyáltalán nem meglepő egyezések ellenére (hiszen mi magunk is gyakorta véljük úgy, hogy

¹ „On a beaucoup écrit sur le rire, mais guère sur le pleurer.” Helmuth PLESSNER: *Le rire et le pleurer – Une étude des limites du comportement humain* (trad. de l'allemand par Olivier Mannoni). Paris, Éd. de la Maison des sciences de l'homme, 1995, 1.

² Éppúgy, mint a nevetés, ekként vélekedik Ritter: „[...] a nevetés egyáltalán nem rendelhető kifejezésszerűen vagy belülről kifelé valamilyen meghatározott élet- és érzésréteghez. Általában véve sajátja a létezésnek, ennél fogva éppoly sokféle is, mint a létezés.” Joachim RITTER: *A nevetésről*. In: Uő: *Szubjektivitás* (ford. Papp Zoltán). Bp., Atlantisz, 2007, 36.

³ „A palota legfelső szobájában három szép királylányt talált, akik folyton-folyvást sírtak és jajgattak. Mikor meglátták Erős Jánost, így szóltak hozzá: – Szerencsétlen ember, hogy kerülsz te ide? A mi urunk a tizenkét fejű sárkány, ha az itt talál téged, elvesztél!” *Erős János*. In: A csodálatos fa, erdélyi szász népmesék Josef Haltrich gyűjtése (ford. Üveges Ferenc). Bp., Európa, 1979, 48.

⁴ „Na, szegény vitéz! Járt-kelt életében eleget, de most aztán megfeneklett! A halálát várta és az Istenhez imádkozott, hogy tegyen valami csodát vele. Ekkor, amint veszettül sír, jajgat, hát egy légy száll az orrára. Elhajtja, de a légy másodsor is visszamegy (...) *Síraló király*. In: Szegény ember okos leánya, román népmesék (ford. Böződi György et al.). Bp., Európa, 1957, 202.

⁵ *A fiú és a kígyó* erdélyi szász mesében a fonóasszony fia megmenti egy kicsi kígyó életét, és amikor hazaviszi az apjához és a kígyó lány tanácsára ajándékot kér, a kígyókirály haragjában lenyeli a fiút. „Ekkor azonban a kígyókirálykisasszony elkezdett sírni és jajgatni: – Jaj nekem! Bár sose jöttem volna többé haza, ha azt kell látnom, hogy ilyen hálátlan apám van, aki képes így megszegni adott szavát!” In: A csodálatos fa, 54.

⁶ „(...) on ne pleure pas seulement de douleur, de souffrance, de mélancolie et de tristesse, mais aussi – même si la chose est bien plus rare – de joie, de bonheur, de saïssissement, de félicité suprême.” PLESSNER: i. m. 148.

⁷ Plessner maga is elkülöníti a két nagy csoportot, s azt faggatja, vajon miért sír a váratlan öröm, a kék, a felszabadulás, a rajongás és az odaadás, a megindulás és az önfeladás pillanatában, amikor egy olyan új világ nyílik meg számára, melynek nem látja a korlátait. PLESSNER: i. m. 54.

⁸ RITTER: i. m. 30.

⁹ Uo. 31.

¹⁰ Ua.

„siralmas az, ami pusztán nevelés”, és olykor „nevelésnek tűnik, ami valójában siralmas”¹¹) számos ponton felbukkan a két emberi „válasz”: a nevetés és sírás, mint „valamely várakozáshorizontnak, egy látásmód jól megindokoltágának a korlátaiba”¹² ütköző megnyilvánulás lényegi eltérése. Természetesen az eltérés a nevetés (nevelés) és a sírás (siralmas) között nem csak a belső hangulat nyilvánvalóan eltérő voltából és járulékos meghatározásaiból, nem is a másként élénk álló élet-szituációból vagy a különböző eredetből/okból, de még csak nem is a hangzásbeli és azzal egyidejű mimikai másságból fakad.¹³ Milyen könnyű volna a dolgunk, ha mindösszesen enniben merülne ki a köztük felfedezhető eltérő jelenség!

A lényegi különbözőség abban mutatkozik meg, hogy a siralmas, ami az élet kiegyensúlyozottságával és méltóságával ellentétben, valójában *nem látszattá teszi* azt, ami a sírást kiváltó ok vagy maga a kizökkent-lét állapota, hanem éppen a látszaton túlmutatva (s mint túlsordulás), a konkrét életszituációban az én kiszolgáltatottságáról, megrendültségéről (*affect*), fölháborodásáról, kitaszítottaságától és annak észlelése után a felszabaduló tiltakozásról, felelősségvállalásáról és befogadásvágyról szóló beszéd, mely az én újra-diszpozicionálását és helyreállító tevékenységét segíti elő.¹⁴ (Emlékezzünk Hamlet szavaira: „Kizökök az idő; – oh, kárhozat! Hogy én szültem helyre tolni azt!”) A helyreállítás a közösségtől vagy egy társas viszonytól eltávolodott ember emlékezetén és felelősségvállalásán nyugszik. A helyreállítás olyan kihívás, amelyre feleletképpen az ember egyszerre óhajt rávilágítani az eltávolodás indokára és az eltávolodást követő magányosság és félelem, kiütlanság-érzet és veszélyeztetettség-tudat elviselhetetlenségéből fakadó befogadásvágy szükségletére.

Lényegi eltérő jelenség mutatkozik meg a tekintetben is, hogy a nevetéssel ellentétben (ott, ahol a rendellenességgel, az „élet komolyságával és általános rendjével ellentétessel” szemben az „értelem jut érvényre”¹⁵) a sírás kitérőre mint a tehetetlenség, a veszélyeztetettség, a véges létben a végzetes elátkozottság-érzés megnyilvánulásakor az ész azonmód megrendül, sőt, az első pillanatban kapitulál a nála nagyobb, olykor csodá-

latosabb, máskor kegyetlenebb hatalom előtt.¹⁶ Kapitulál az előtt az őt fenyegető, veszélyeztető hatalom előtt, akit vagy amit a síró lény (valamiféle „ésszerű”, vagyis ésszel fölfogható, megindokolható magyarázatokat keresve a tőle való függőségi viszonyára) be akar vonni az életvalóságába, felülírva a másik nem egészen tisztességes, méltányos, olykor gyilkos szándékát, mely épp az ő kizárására és fenyegetésére irányul. Megrendültségével és elvesztettségével, fájdalommal és szenvedésével, önvádjával és lelkifurdalásával szembesülve a síró lény – ahogy mondani szokás – rendezzi sorait, és lassú ocsúdása alatt visszalopni igyekszik először a reflexív ésszt, hogy megértse kizökök lét-helyzetét. Majd annak érdekében, hogy a lehangoló, nyugtalanító dolog/állapot, a kizökök lét – amely „kilóg a sorból”, esetlegesen nem illik bele az életvalóság normális rendjébe (Marquard szavával: „nem illik bele a képbe”¹⁷) – az én újra-diszpozicionálása során megértetté váljon, segítségül hívja az inkluzív-ésszt, és viszonyt létesít, mégpedig befogadó viszonyt a megrendült énje és az őt kizárni akaró másik vagy a közösség között. Viszonylétesítése kettős természetű, mivel nem csak a környezetében lévővel, Másokkal akarja létrehozni a kiegyensúlyozott viszonyt, de Plessner szellemében helyreállítja a *testi lét* és *testtel-bíró-léte*, fizikai és pszichikai léte közötti egyensúlyt is.¹⁸ A sírás ugyanis lényegre tekintve a szétválást követően az el- és befogadásra való törekvés megnyilvánulása.¹⁹ Csak ezt követően beszélhetünk akár indulataink és félelmeink, akár szégyenünk és sebzettségünk, akár megrendültségünk és elvesztettségünk kinyilvánításáról, végezetül pedig a megbocsátás mint kegyelemben részesítés kieszközöléséről és a felelősségvállalás mint a Másikkal való tökéletes egyesülés bejelentéséről. Az el- és befogadás kapcsán, amely az egyén és a Másik/Mások között realizálódik (mondhatni, Lévinas gondolatmenetét követve: a „szemtől szembe egyenességével” történő viszonylétesítéskor), érdemes eltöprengeni azon a különbségen is, hogy amíg nevetni az esetek többségében csoportosan szoktunk (még az az egyén/idegen is, akin egy csoport nevetni kezd, mielőst megérti neveltségének okát, maga is együtt nevet a csoporttal, vagyis nevetése révén betagozódik közéjük, a részüké válik²⁰), addig sírni többnyire egyedül, legfőlt-

¹¹ Ilyesfajta egyezést lát a nevetés és sírás között Plessner abban is, hogy mindkettő esetén az én megfűkezésének, ellenőrzés alá vonásának hiánya tapasztalható, illetve hogy az ember testi-léte és testtel-bíró-léte közötti egyensúlyállapotban törés következik be (i. m. 75). Az utóbbi kettéosztás lényegi elem Plessner gondolatrendszerében, nála az emberi lét kettős természetű: egy testi-lét és egy testtel-bíró-lét (*l'être-un-corps et l'avoir-un-corps*) (i. m. 37). De az emberi szembenállás, viselkedési módok és magatartástípusok kivetítésformájának tekinti mindkettőt (i. m. 24); illetve mindkettőt úgy fogja föl, mint testi választ egy korlátozottan vagy egyáltalán nem megmagyarázható élethezetre.

¹² MARQUARD: *Az ész korlátgyakorlata*. In: *Az egyetemes történelem és más mesék*, (ford. Mesterházi Miklós), Bp., Atlantisz, 2001, 205.

¹³ PLESSNER: i. m. 54.

¹⁴ Dupréel állítja, hogy a nevetés mindenekelőtt az öröm kinyilvánítása, s alapvetően, lényegét tekintve be-és elfogadás. E DUPRÉEL: *Le problème sociologique du rire*. In: *Revue philosophique* 106 (1928) 231.

¹⁵ RITTER: i. m. 35.

¹⁶ A kizököktség, rendetlenség különböző formája különül el aszerint, hogy egy adott helyzetre irányuló válaszképtelenségnek van-e veszélyes/fenyegető jellege az egzisztenciára, avagy sem; azon helyzetek, melyekre nem tudunk választ adni, és eközben fenyegetettséget is hordoznak, szédülést idéznek elő, az ember elveszíti a fejét, amelyeket nem kísér fenyegetettség, abban viszont nem. PLESSNER: i. m. 76.

¹⁷ MARQUARD: i. m. 227.

¹⁸ Plessner azt mondja, hogy a sírásban a könnyek kinyilvánítják az én-állítást/igenlés funkcióját, de a zokogás, a pityergés, a sóhajlás önmagában nem elegendő a sem a nyelvi, sem a mimikai „kifejezés” megjelenítésére (PLESSNER: i. m. 78); vagyis a síró lény, miként „kifejező viselkedése” (*l'attitude expressive*) sem, nem igényli mások jelenlétét, nem feltétlenül akar valamit/bármit is mondani, akkor sem, ha mások jelenléte nélkülözhetetlen a kifejezendő felidézéséhez (uo. 58). Plessnernél az emberlét kettős felosztása, a testi léte és a testtel-bíró-léte, nyitottságot mutat a jungi *archetípus* értelmezésére: „Az archetípus (...) lelki szerv, amely mindenkinél föllelhető.” JUNG: *A gyermek archetípusának pszichológiája*. In: *Uő: Az archetípusok és a kollektív tudattalan*, 159.

¹⁹ Ritter a nevetés kapcsán vizsgálja a lelki diszpozicionálás kérdését, illetve azt, hogy hol húzódnak a nevetés létbefogadásának határai: „Mimikai helye a szem és a száj, nem véletlenül ugyanaz, mint a látásé, illetve a beszédé. A nevetés maga is hang, s mint ilyen, mindig bele is illeszkedik a beszéd menetébe, megszakítva azt, és körüljárja szavait. Szintén hangként megvan a maga pillanata is, és ez éppen az a pillanat, amelyben beáll a megértés, azaz megtörténik a tárgy összeolvadása a hallgató vagy a néző fejében lévő képzetekkel.” (RITTER: i. m. 46–47.) Az ellentétes pozitív befogadásának, vagyis az inkluzív ész sikeres beiktatásának esetéről beszél. Olybá tűnik, hogy a sírás, kiváltképpen is, ha Ritter fenti megszorításának értelmében nem kötjük a „belső lét meghatározott rétegeihez”, maga is hang, s éppúgy a szem és a száj területéhez kapcsolódik, ellenben a megértés pillanatának beállta jóval bizonytalanabb és a befogadás sokkal körülményesebb, mivel az ok ismeretének hiányában kizárólag életszituáció helyes interpretációjára korlátozódik az inkluzív ész tevékenysége.

²⁰ DUPRÉEL: i. m. 235–236.

tebb magányunkban, legfeljebb egy másik hozzánk közelálló előtt (esetleg bűnbánatból és a többiek megbocsátására számítva Mások előtt²¹), vagy a virrasztások alkalmával szoktunk (amit Marquard „a részvét, az összetartozás inkluzív sírásának”²² nevez), de igen ritka azon eset, amikor azt mondjuk, hogy „együtt sírunk, együtt nevetünk”. (Ez utóbbira irritálóan és depimálóan esetleges példaként hozhatjuk, amikor tömegek „sírnak” egy diktátor ravatalánál és a temetésére rendezett ceremónián.) Ezért is hangsúlyosabb az inkluzív-ész szerepének működésbe vagy játékba hozása a sírás esetében, mintsem az exkluzív észé, vagyis épp fordítva történnek a dolgok (Dupréel szerint „les choses se passent ainsi”²³, Marquard szóhasználatában: „így-megy-ez-reakcióként” történnek így a dolgok²⁴), mint ahogy a nevetés értelmezésekor látjuk. A nevetés kitörésében, hangos kifejeződésében tetten érhető az elkülönítés, a megszegyenítés, a kizárás, a büntetés gesztusa, melyet egy bizonyos „pillanatban” a kisebb/nagyobb közösségbe történő befogadás követhet.

Ellenben a sírás esetén az elkülönülés mint eleve adott körülmény, az elkülönülést fenntartó magányosság elviselhetetlen a közösség életrendjéből „kilógó” ember számára, ezért a korlátokra adott válaszában: sírásának a maga számára érthetővé tétele és énje újradiszpozicionálása révén akar kitörni kívülrekedtségéből, eltávolíthatóságából. Ha magányosan sír, mindegyre felmerül benne a kérdés: azonos vagyok-e azzal, akinek a lelkiismeretem joggal felhánytorgatja egy saját bűnöm szegyenét, vagy pedig az vagyok, aki felhatalmazást kapott arra, hogy megbocsásson másvalaki bűnéért, s az ítéletmondás felelősségének terhe nyomja a lelkét. A sírás ez esetben megszakadhat és kisebb vagy nagyobb intenzitással újra felhorgadhat mindaddig, amíg a rejtettségben lévő bűn nyilvánosságra kerülése után a szégyen nyilvános levelezésre nem kerül;²⁵ vagy addig, amíg a másik megbocsátott létét (mely Lévinas találó megjegyzése szerint sohasem bűn nélküli) nem érzem engem befogadónak, irányomban őszintén kitarulkozóknak.

Ha másvalakivel együtt van, sírása arra irányul, hogy a másikban lelkiifurdalást és szégyent ébresszen, mintha létezne olyan bűne, amelyről nem tud, s emlékezetében kutatnia kell azután, hogy milyen normális rendet sértő vétkével váltotta ki a sírást; vagy mintha létezne olyan bűn, a síró ember bűne, amelynek részesévé válik azáltal, hogy együttlétük alatt a sírást mint hangot értelmezi. A sírás mint hangbeli megnyilvánulás és artikulálatlan beszéd ez esetben felszólítás a részrehajlásra, az együttérésre és a felelősségvállalásra. Ebben a felszólításban ott lapang egyfajta fenyegetés, amely a felelősség részbeni átvállalására int, s azt tudatosítja a másikban, hogy pusztán azáltal is bűnössé válik, hogy nem igyekszik a kizökent lét helyes interpretálására és a helyes megoldások kitalálására: végtére is az együttérésre. A befogadás sikerességét szem előtt tartva igyekszik hangsúlyosá tenni a bűnbánatgyakorlást, a kegyelem kieszközölését,

végző soron magát a befogadás igényét, hogy megszabaduljon a nyomasztó körülmény és/vagy az átok súlyától. Mert a síró lény pontosan tudja:

A megigazulás nem más, mint a személyes identitás és integritás helyreállítása.²⁶

Plessner és Odo Marquard felfogásában a sírás általában is úgy interpretálható, mint a „korlátaink provokálta válasz”.²⁷ Ha e kijelentés nyomán haladunk, s miért is ne tennénk, ez esetben azt mondhatjuk, hogy a tehetetlen, a veszélyeztetett, a kizökkentség állapotában önmagától és a másoktól „eltávolodott” ember részéről a sírás olyasfajta megnyilatkozás (kiszolgáltatottságára adott „artikulálatlan” válasz, a nyelvi kifejezhetőség hiányában a test megfelelő válasza²⁸), amely egy konkrét élethelyzetben és benne a „megértő egymásra vonatkozást”²⁹ tanúsító részvevő számára nyerheti el pusztán az értelmét. Megszorítással kell élnünk: akkor nyeri el értelmét, ha és amennyiben a sírás mint egyfajta jelbeszéd képes a jelenlévő(k)ben felidézni a szédület eredeti okát. Amennyiben nem, a sírás olyan dekadens üzenet marad, amely fájdalmas testi megnyilvánulása okán másokat megrendíthet ugyan, de kirekeszt a megértésből. Mesehőseink sírásáról azt is elmondhatjuk, vagy legfőképp azt mondhatjuk el, hogy sírásuk – a marquardi logikát követve – „az összetartozás inkluzív sírása, mely nem próbál elhárítani, ellenkezőleg: bevonni próbál” a történetbe és értelmezésébe, ezzel együtt, illetve ennek következtében az „együttérző sírásban a kirekesztés kapitulál”.³⁰ Ennek a gondolatnak a forrása Dupréelnél bukkan föl. Az ő szemléletében a nevetés³¹ „közösségi aktus” és egyben „közösségi funkciója van”, ami akkor válik világossá, ha a sírást a nevetés analógiájára egyfajta kommunikációs aktusként tételezzük, melyben az egyén belső életéről hírt adó szándékát a Másik/Mások pontosan értelmezi(k), s ez a híradás a közösség várakozáshorizontját kitágítva bevonja értelmezési körébe mindazokat, akik ki akarták zárni őt problémái miatt, melyeket semmisnek vagy kevésbé valóságosnak igyekeztek beállítani.

Az alábbiakban összeválogatott meséinket górcső alá véve feltehetjük az első kérdést: mikor sírunk? – amely szükségképpen rögtön maga után vonja a másodikat is: mi okból vagy mi célból sírunk? – és persze azt a harmadikat is, amelyet Plessner vizsgál oly akkurátusan: milyen kapcsolat van az ember „testi” és „testben lévő” két fele között, amikor sír? Ez utóbbi két kérdés jogosan feltételezi, hogy a sírás bizonyos esetekben a másokra (többnyire szívére/lelkére, mintsem eszére/intellektusára) ható, szabad választását és egzisztenciális döntését befolyásoló, nem ritkán egész üdvtervét megváltoztató jelentésséggel bír. A tanulmány elején, a különböző élethelyzetekben szerzett *fájdalomból* fakadó sírások esetében (hozzájuk rendelném még a „fölgázó” tiltakozásból fakadó sírást³², vagy a nem itt lévőre irányuló „végtelen sóvár-

²¹ Kiváló példa erre az ungi meseváltozat (*Borszem* [sic!] *Jankó vitézkedése*, amelyben egy folyóparton ülő embernek az egyik szeme sír, a másik nevet, s amikor az egyik testvér kérdi az okát, ekként válaszol: „Gyermekem! Az egyik sirati a halálot, a másik neveti az örömdőt”, a másiknak pedig így: „Fiam, az egyik neveti a te szípsígedet, a másik sirati a te halálot.” GÉCZI Lajos: Ungi népmesék és mondák. Bp., Akadémiai–Madách, 1989, 124.

²² MARQUARD: i. m. 224.

²³ DUPRÉEL: i. m. 239.

²⁴ MARQUARD: i. m. 226.

²⁵ „A szégyen is megőrződik az illető emlékezetében éppúgy, mint a közösségében” Jan ASSMANN: *Vetek és idő*. In: Uralom és üdvösség (ford. Hidas Zoltán), Bp., Atlantisz, 2008, 174.

²⁶ ASSMANN: i. m. 178.

²⁷ MARQUARD *Az ész korlátgyakorlata*, i. m. 224.

²⁸ „Il répond avec son corps en tant que corps, comme s’il lui était impossible de trouver lui-même une réponse.” PLESSNER: i. m. 30.

²⁹ BICZÓ Gábor: Hasonló a hasonlóknak. Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról. Pozsony–Bp., Kalligramm, 2009, 175.

³⁰ MARQUARD: i. m. 225.

³¹ „le rire est une opération collective”, „le rire a une fonction sociale” – DUPRÉEL: i. m. 219.

³² MARQUARD: i. m. 224.

gásból” fakadó sírást) megfigyelhető az elemi ösztön, az indulat, a szédület elszabadulása és az ezt követő azonnali alázuhanás a tudatalattiba: az én-előttiségbe, a lefokozott tudatállapotba, a kemence metaforával jelzett anyaméhbe, melyben az „én” ésszerűen megismerni óhajta önmagát, s ehhez hívja segítségül a családi vagy falusi közösség bölcselétét, az anya spirituális tápláló tevékenységét. Ebből következik, hogy a mesében a sírás (miként valami siralmas dolog/állapot) sohasem elszigetelten, elénk táruló esetlegességében nyilvánul meg, hanem mindig egy társas viszonyban, melyet egy lehangoló, nyugtalanító, fölháborító vagy éppenséggel csodálatos történet viszonyrendszerében interpretálhatunk. A „hermeneutikus észnek” (miként az egyszerű mesehallgatónak) azt kell értelmeznie ezekben az elmesélt egyedi történetekben, hogy miként lehetséges lebontani azokat a korlátokat/határokat, amelyek nem engedik meg, hogy másként válaszoljunk az elbeszélte történetet konstituáló életszituációra, hiszen korlátozott lehetőségünknek fogva: *sírunk*.³³ Továbbmenve: az a korlát is lebontásra vár, amely a „testi” valójával síró mesehős és a „testében” (lelkében/szívében) rejteten maradó életszituáció közötti metaforikus-allegorikus kapcsolat dekódolandó feladványként áll előttünk, akik tanúi vagyunk a megrendültségnek és megszólítottjai a segélykérésnek.

2. A sírás két megjelenési formája: a hősé és az anyáé

A görényüvegcsúri cigány mesemondó, a rendkívüli mesealkotó és önelbeszlő képességgel megáldott Jakab István *Kilenc és A síró gyermek*, illetve a *Babszem Jankó I. és Babszem Jankó II.* című meséje³⁴ olyasfajta ritka változata (külön-külön és együttesen is, nem véletlenül mondta *újra* és persze *újja* Jakab mindkettő változatát) az Erős János-típusú (AaTh 650) és a Babszem Jankó (AaTh 301) mesének, amely a sírás és a vele szoros összefüggésben lévő éhség fenomenológiai vizsgálatok a kezünkre játszik, mivel oly részletesen tárja elénk a maga értelmezését (Tengelyi szavával „értelemösszefüggését”), hogy a többi mesemondó történetét segít kiegészíteni, az elhallgatott/kifejejtett motívumokat, részleteket eredeti értelmében rekonstruálni.

Hát vót egyszer egy szegény özvegyasszony. Mikor az ura elhalt, ő állapotban maradt.³⁵ Nem sok időre, az ura eltemetésire, született egy gyermeke. De már ahogy a gyermek világra jött, az sírva született. Akármít csinált az anyja, ha már mellőle egy lépésre is elhaladt, az annyira sírt, hogy az egész falu a száját hallotta a gyerekeknek. [...] Eleget tanácskozott a falu népje meg az előljáróság, hogy mit lehetne tenni ezen a gyereken, hogy elhallgassan. Ugye akkoriban nem úgy vót, mint mostanában, nem vótak annyi orvasak, még valamennyi tudósnók, jósnók is eljá-

rogattak oda, hogy hírül ment a síró gyerek, de hát segíteni senki rajta nem tudatt, mert mindenki azt mondta, hogy ez így született, sírva. (Jakab: 590)

A „rendkívüli gyermek”, a „csodás körülmények” között született fiú sírása (és azt megvilágító viszonypárja: a *hallgatás*) kapcsán fel kell tennünk azt a kérdést: létezik-e egyfajta preszociális sírás?³⁶ *Le problème sociologique du rire* című tanulmányában Dupréel maga is fölteszi ezt a kérdést a nevetés kapcsán; sőt, James Sully pszichológus egyenesen azt feltételezi, hogy létezik egy „primitív nevetés”.³⁷ Ez utóbbi hipotézist a továbbiakban „munkahipotézisnek” elfogadva érdemes megfontolnunk, hogy beszélhetünk-e egy „primitív”, pontosabban „ösi” sírásról. Ritter *A nevetésről* írott tanulmányában hivatkozik Ribot-ra, aki szerint

minden nevetés östípusa az a nevetés, amelyet a vadember hallat, amikor legyőzött ellensége nyakára lép.³⁸

Ha a Ribot által leírt, feltételezett östípusnak megfelelően igyekszünk megragadni az ösi sírás vagy „össisírás” (s hogy a szóval tovább játsszunk: Kerényi szellemében „ösvilági” sírás) lehetséges formáját, csupán a győztes és a vesztes fél kettősének szempontját kell felcserélnünk: vagyis *az a sírás felel meg neki, melyet a legyőzött hallat, amikor a győztes ellenfél a nyakára lép*. Hogy ez a sírás halálfélelemből (hörgés) vagy megalázott tehetlenségéből (nyüszítés), fölháborodott tiltakozásból (jajveszékedés), fizikai fájdalomból (bömbölés) vagy a képzelet szülte jövőképből (sopánkodó siránkozás) fakad-e, annak megválaszolása meghaladja a könyvtárszobájában ilyesfajta hipotézist kitaláló bölcsész kompetenciáját. Egyvalami biztos: a legyőzött, a létben fenyegetett, veszélyeztetett sírásában megtaláljuk azt a kettős jelenlétet – a legyőzöttét (a csizma vagy bakancs alatt heverőét) és az „élet kirekesztő rendjét” (jaj a legyőzöttnek!) –, amelyről Ritter beszél:

(...) a nevetés alkalmasint olyan játékként érthető, melynek egyik résztvevője a kirekesztett, a másik maga az élet kirekesztő rendje.³⁹

A Jakab meséjéből idézett szövegrészben olvasható kijelentés, melyet a faluközösség többsége, köztük az előljárók és a jósnók is a megerősítettek: „*ez így született, sírva*”, a mesemondó intenciója szerint is igazolhatja a preszociális sírás tényét, ha és amennyiben a gyermekről hétéves koráig (nemritkán kamaszkoráig) tartó gondoskodást, nevelését és fenntartását a preszocializáció korának tekintjük. De igazolja a közösség többségének kirekesztő gondolkodását, amely semmivel sem megértőbb, elfogadóbb a folyton-folyvást hangosan síró gyermekkel

³³ „Hermeneutikus ésként: [...] interpretálni annyit tesz: valami kép után nézni, melybe beleillik az, ami (még) nem illik bele a képbe.” Uo. 225.

³⁴ NAGY O. – VÖÖ G.: Havasok mesemondója. Jakab István meséi. Bp., Akadémiai, 2002, 555–576. Megjegyezni kívánom, hogy a nyugat-európai, s elsősorban is a Grimm-meséken felnőtt mesekutatók a teljes Jakab-szövegek ismeretének híján, el sem tudják képzelni azt a nyelvi plaszticitást (melyet egy másik tanulmányomban a „késleltető halmozás” fenomenológiai vizsgálata kapcsán bemutattam), azt a cigány mesemondókra jellemző grandiozitásra, kalandosságra, egyes motívumok más, különböző mesetípusokkal való keverésére való törekvést, mely Jakab sajátos mesevilágát jellemzi. Képtelenség, akár egy lábjegyzet erejéig is, röviden összefoglalni a mesék „szüzséjét”, hiszen ennél sokkal fontosabb a varázsmesét teremtő képessége, az (ön)elbeszlés módja, az archaikus-mitikus látása, mely a szavak, képek és látás fenomenológiai vizsgálatát oly sikeressé teszi az ő esetében.

³⁵ A román népmese, *Bors Péter és Virágos Florea* (AaTh 301/C) szintén ezzel a hangsúlyos életszituációval kezdődik: „Volt egyszer egy özvegyasszony, vagyis hogy meghalt a férje s ő elmaradt három gyermekkel.” In: Szegény ember okos leánya (ford. Böződi et al.). Bp., Európa, 115.

³⁶ A népmese számos típusában feltűnik egy efféle pre-szociális sírás, például Andrásfalvi György meséje: *Az ikervessző* [K 131 (A mostohatestvérek) + AaTh 303 + 300+ 314 +400] kezdetén is: „Nahát, az a szegén házaspár, mikor három éve, hogy mégnősültek, kaptak egy kicsikét. De nem igén nagy örömküre vállott, mert a fiúcska mindig sírt, még amikor szopott, még akkor és zokogott. Szegények voltak, dolgozni kellett.” In: DÉGH Linda: Kakasdi népmesék II. Bp., Akadémiai, 1960, 114.

³⁷ DUPRÉEL: i. m. 249.

³⁸ RITTER: i. m. 34.

³⁹ RITTER: i. m. 41.

szemben, mint a menthetetlenül, visszafordíthatatlanul fogyatékos gyermekkel szemben, amiről számos paraszti önéletírásból tudomást szerezhethetünk. Szinte valamennyi változatban azt láthatjuk: az anya úgy igyekszik megvizsgálni az egyébként „vigasztalhatatlannak tűnő” fiúcskát (akit a világra születés és a rengeteg impulzus „megterhelésként” ér⁴⁰), hogy folyamatosan csillapítja éhségét (tejjel/vérrel szoptatás/ítatás vagy kenyérral/pereccezelés⁴¹ révén), hogy ne sírjon olyan keservesen, de olybá tűnik, a gyermek éhségénél/orális mohóságánál csak síráskedve nagyobb. Mi lehet az, ami az életben maradási biztosító evés-ivásnál is elementárisabb a gyermek számára, s ezt a *valamit*, ami előszörre feltáratlan és megragadhatatlan entitásként tűnik elénk, a sírás és jajveszékélés révén igyekszik kimutatni? Fűlsiketítő és elviselhetetlen sírása, a sírás közbeni mimika, gesztusok és hangtónus révén kifejez-e olyasfajta többletértelmet, mely megkönnyíti a sírás fenoménjének dekódolását?

Azt javasolom, járjuk körbe a sírásnak – nem mint szóbeli, szóval kifejtett, sokkal inkább mint hangzásbeli és gesztusokkal kísért megnyilvánulásnak – a lehetséges értelmezéseit az egyes szövegek hermeneutikai és fenomenológiai elemzése alapján. A jajveszékélésről mint a sírás túlcsondulásáról elmondható, hogy:

(...) elsődlegesen cselekvés, akárcsak a nyelv és minden tudatos percepció, s mint ilyen, minden embernek sajátja. (...) Nem az jellemez valakit, hogy nevet, hanem az, ahogyan nevet: nevetésének színezete és tónusa, s hogy mi készíti nevetésére.⁴²

Az Erős János (AaTh 650) típusú mesék némelyikében a gyermek születésétől fogva oly erősen és állandóan sír, hogy azt már elviselhetetlen, fűlsiketítő „*jajveszékélésnek*” mondja a mesélő, aminek kétféle értelmezése kínálkozik megfontolásra. Egyfelől a gyermek elveszíti azt a burkot (anyaméhét),⁴³ melyben a születése pillanatáig létezett, méghozzá háborítatlanul és gondtalanul és legfőképp a külvilágból érkező impulzusok nélkül.⁴⁴ A mesehős részéről megnyilvánuló jajveszékélés mint a normalitástól való eltérés felvetheti az idegyengeség problematikáját is. A felesleges hipotéziseket és tévedéseket elkerülendő érdemes hivatkozni Róheim Gézára, aki az idegyengeség három tényezőjét vizsgálja, s a bio-

lógiai összetevőnél említi meg, hogy egyedül az anya képes biztosítani a védelmet a gyermek számára az idegen világból beszüremelő/beáramló veszélyek ellenében és megajándékozni őt a méhen belüli időzés meghosszabbításával.⁴⁵ E kettős védelem elvesztése miatt a mesehős számára a világra születés sokkot jelent, mivel a kivetés és sebezhetőség, a vezetés és a magányosságtól való félelem állapotát „érzékelteti” vele. S ha az érzékeltetést tekintjük mérvadónak, lépünk egyet Lévinas felé, pontosabban az *Egyetemesség nélküli egyediség*ben írott gondolatai felé, melynek nyomán kijelenthetjük, hogy a világra született (a megajándékozott) és anyja (az ajándékozó) között nincs meg többé az állandó érintkezés, melynek lényege a „gyengédség és felelősség”.⁴⁶ Vagyis a sírás az anyától való elemi függőség olyasfajta kinyilvánítása, melynek valódi értelmét, sőt, értelmezésének sürgető kényszerét az anyán kívül senki nem tudja fölfogni.⁴⁷ Az anyával (és a rokonsággal⁴⁸) való primordiális társaság, ősvilági összetartozás legegységelműbb jele ez az artikulálatlan, mások által semmisnek, rendellenesnek és esetlegesnek mondott beszéd,⁴⁹ aminek helytelen értelmezése során a kívülálló megregulázi, vagyis a közösség normális életrendjének elfogadására kényszeríteni akarják mind a normát sértő fiút, mind a közösség gondolkodásába az inkluzív-ésszt bevonni szándékozó anyát – ellenkező esetben kilátásba helyezik a kizárást, az eltávolítást. A norma betartására akarják rászorítani az anyát, aki a tarthatatlan helyzettel szembesülve és a kívülről érkező veszélyt felfogva, végső kétségbeesésében, mondhatni tehetetlenségében a közösség tanácsát kéri, hallgat a kollektív bölcsességre, ám mindvégig, látens módon egy másfajta, érzékszervi érintkezésen alapuló kommunikáció-t folytat gyermekével.

Az érzékszervi vagy verbális érintkezésben ott szunynyad a simogatás, a benne rejlő közelség pedig azt jelenti: úgy sóvárogni a közelállót után, mintha közelsége és szomszédossága egyben távollét is lenne.⁵⁰

Lévinas másutt azt hangsúlyozza, hogy a „közelálló jelenlétébe beférkőzik a távollét”, ami magával vonja a *nyugalanságot*.⁵¹ Ez a nyugalanság, a közelálló távolléttől mint lehetőségfeltételtől való elemi borzongás, rettegés tör felszínre a gyermek fölháborodott tiltakozá-

⁴⁰ Arnold GEHLEN: Az ember (ford. Kis János). Bp., Gondolat, 1976, 47.

⁴¹ „Úgy is tett az öregasszony, süttet nekije perccet, a nyakába akasztotta, de hát nem sokat tartatt, mert a gyerek retteneetes nagy étkü vót, nem tartatt egypár perccet, újból már a gyerek anyja után vót akadva (...). (JAKAB: *Kilenc...*, 555.) Róheim szerint az anyai csecsre vágyakozást az életre gyenge/alkalmatlan kisdéd anyától való elszakításának elviselhetetlensége magyarázza. In: Géza RÓHEIM: *Psychanalyse et anthropologie*. Paris, Éd. Gallimard, 1967, 483.

⁴² RITTER: i. m. 32.

⁴³ A ház szimbólumában a Nöiség menedéknyújtóként és védelmezőként fogja át a család és csoport életét. [...] Napjainkig bezárólag a nőiség edény jellege – amely eredetileg barlang, később ház jellegű lett (s amely a bentlét érzését nyújtja, valamint védeltséget, meleget ad) – minden esetben létrehozta a kapcsolatot az anyaméhben tartózkodás emlékével. Erich NEUMANN: *A Nagy Anya* (ford. Turóczy Attila), Bp., Ursus Libri, 154.

⁴⁴ Róheim egyik tanulmányában: *L'unité du genre humain*-ben idézi Rankot, aki szerint a születést föl lehet fogni „traumatikus eseményként”, vagy a méhen kívüli létet azonnal az élet egy traumatikus időszakaként láthatjuk. RÓHEIM: i. m. 481.

⁴⁵ » [...] la mère est en mesure d'assurer la protection de l'enfant contre les dangers affluant d'un monde étrange, et d'offrir une prolongation de la période intra-utérine révolue.« In: Géza RÓHEIM: *Origine et fonction de la culture*, Gallimard, Paris, 1972, 39.

⁴⁶ LÉVINAS: *Nyelv és közelség*. In: Uő: *Nyelv és közelség* (ford. Tarnay László). Pécs, Jelenkor, 1997, 121.

⁴⁷ Gehlen írja az anyai gondoskodás „inkluzív” jellege kapcsán: „Gondoskodnia kell az időjárás viszontagságai elleni védelemről, etetnie és nevelnie kell abnormálisan hosszú ideig fejletlen gyermekeit, és már ez az elemi kényszerűség is együttműködésre, tehát kölcsönös megértésre szorítja” (GEHLEN: i. m. 49). Ugyanakkor Gehlen azt is hangsúlyozza: „minden lelki rezdülésnek az *önfeltárukozás* vagy nyitottá válás az alapja” (uo. 274), vagyis a jajveszékélés hangbeli kifejeződése egyben jelzi a belső megnyílást, az aktivitást a világ irányába, ami az anyai inkluzív-észre való hagyatkozás is.

⁴⁸ RÓHEIM: *Psychanalyse et anthropologie*, i. m. 485.

⁴⁹ Ezek között említi Dupréel a kisgyermek *kiabálását és sírását*, mely a megélhetésüket biztosító élelem után járás idején, a szülők hiánya miatt tör ki a gyermekből, aki, mielőtt megérkeznek a szülők és bejelentik, hogy eledelet hoztak, egyfajta öröm- és megbékélést kifejező kiáltásokban tör ki. A kétségbeesés hangjai örömkialtással változnak át. A visszatérés vagy befogadás így manifesztálódik mindkét fél részéről. DUPRÉEL: i. m. 232.

⁵⁰ LÉVINAS: *Nyelv és közelség*, 132.

⁵¹ Uo. 126.

sát hírül adó sírásában, mely – ahogy Plessner mondja – az „összetartozás inkluzív sírása”,⁵² a távollétet kettejük közé belopni kívánó anya számára a kétségbeesésből küldött segélykiáltás és tömören megfogalmazott intés, ami viszont, mint a másik satupofa, a gyermek részéről szorítja erősen anyát. A sírás erőssége és tónusa: a másokban riadalmat, kétséget fakasztó jajveszékélés az, ami az anyát a nyugtalanság értelmezésére és a közösség előtti színlelésre kényszeríti.

Másfelől a sírásnak, jajveszékélésnek a jelentése abból a mítoszkatatók és filológusok által feltárt tényből vezethető le, hogy tudniillik a nőiség archetipusától, a Nagy Anyától félni is lehet. Nemritkán maga az a félelmetes erő, amely a neki kiszolgáltatót, tőle függésben lévő gyermek számára végzetes veszélyt jelent. Ezért sem árt megtanulnia (bármilyen csodás körülmények között született is és rendelkezze bármily rettenetes erővel) a félelmet. Az anya rettenetes, gonosz, gyilkos oldala a mesében oly sok típusban gyakorta megjelenik. Ne feledjük: a Nagy Anya Kerényi és Jung értelmezésében is egyszerre védelmező (a „jó tehénistennő”: akár a *Csonkatehén fia* típusú mesékben) és halálos veszélyt jelentő, félelmetes gyilkos (*A gonosz anya* típusú mesékben)!

A halál és a pusztulás, a veszély és a szenvedés, az éhség és a csupaszág tehetetlenségként jelenik meg a Sötét és Rettenetes Anya jelenlétében.⁵³

A sírás, mint ahogy az élethelyzetek és okok sokféleségét említettem, szoros összefüggésben áll a szomorúsággal, a fájdalommal, a félelemmel, a szorongással, az elátkozottságtudattal, a kirekesztettség, a magányossággal, a megcsaltsággal, a teljesületlen várakozással, a fenyegetettség. Az egyetlen pillanatra is magára hagyott mesehős (néhány változatban alig hétéves, másokban tizenhét-tizennyolc éves) a külső és idegen világból beszüremelő veszélyek közepette tehetetlennek (miként alább látni fogjuk, „együgyűnek”) érzi magát. Sőt, egyenesen azt érzi, hogy az anyja teszi ki őt a halálos veszedelemnek⁵⁴ azáltal, hogy eltolja/eltávolítja magától (vagy legalábbis ezt a szándékot sejtje benne), s ezen eltávolító gesztusa állítja be rettenetesnek, kegyetlennek őt.⁵⁵ A simogatás, a csiklandozás⁵⁶, az arcból hiánya és a közelálló egyszeriben megtapasztalt távolléte (ami „megszállva tart, s ez a megszállottság visszavezethetetlen a tudatra”⁵⁷) az én-előttségben leledző hős számára nem más, mint maga a világba-kitettség, az idegenség megtapasztalása, olyan hiátus érzékelése, amely az anya felől érkező impulzusok elmaradása és az ő nyitott aktivitása között rejlik.

Na, de ez alatt az idő alatt ha csak egy percre, kettőre is ment el az anyja, a gyerek mint ki az udvar közepibe, és olyan erősen és olyan nagy szájjal sírt és rikácsolt, hogy fele község odagyűlt. Már nem tudta a falu is, hogy mit csináljan evel a nagy szál, kemény gyerekekkel, hogy mit tudjanak tenni, hogy valahogy megszabadítsák és megkönnyebítsék a szegény özvegyasszonynak a sorsát. (Jakab: 557.)

Az Erős János-típusú és a 301-típusú mesékben szereplő hős sírása az anyával való szoros összefüggés, egészen pontosan az anyától való függőség kinyilvánítása.

A tápláló Nőiséget tehát mindenütt a természet elvékét kezdik tisztelni, amelytől örömeiben és fájdalmában egyaránt függ az ember. Az anya-gyermek figurákat az ember örök tapasztalata ihleti mindig újra és újra: az ember éppolyan kiszolgáltatottan függ a természettől, ahogyan a gyermek az anyjától. (...) a gyermekkel valóban azonosult férfi a Nagy Anyát az élet szimbólumaként éli meg, amelytől ő, a „felöltt” is függ.⁵⁸

A mesehős sírása az én-előttség diszpozícióját tárja elének, nyelvi kommunikációra képtelensége okán (aminek hátterében a megismerés és tapasztalatszerzés, az észlelés és létmegértés hiánya áll) nem tudja érzéseit artikuláltan és nyelvi összefüggésben megosztani másokkal.

A szellemi lényeg csak annyiban identikus a nyelvi-vel, amennyiben közölhető, megosztható.⁵⁹

Ezt a hiányt a sírás kifejezésébe iktatott szuprazegmentális tényezők felerősítésével igyekszik pótolni, hogyha a szellemi lényeket nem is egyértelműen, de a lelki indítékok és annak nyomatékosítását sikeresen meg tudja jeleníteni.

3.

Eleddig csupán a mesehős sírását vizsgáltuk, most át kell térnünk a sírás jelenségének társas viszonyban való értelmezésére. A meseszövegekben ugyanis látnivaló, hogy az elképesztően hangos, riasztó sírás, azaz „jajveszékélés”⁶⁰ (mint egy láthatatlanul közelgő veszedelem, baj, végzet, sehogymásként, csakis a sírás révén előre jelezhetősége) nem csak a mesehős attribútuma, hanem éppenséggel sajátja (lehet) a Nagy Anyának is.⁶¹ A *Jakab-féle Babszem Jankó I., II.*, a *Bors Péter és Virágos Florea* című román mesében az anya először akkor sír, amikor megtudja, hogy a mezőn szántó testvérbátyainak ételt vívó lánya eltűnt:

⁵² Plessner nyilván Dupréel „rire d'accueil” kategóriája nyomán alakítja ki ezt a kategóriát: „Quelques individus, jusque là inconnus les uns aux autres, se dérident en se regardant à l' instant où un incident futile, les unissant par une même pensée, fait d'eux tous un groupe naissant, si éphémère qu'il doive être. Voilà le rire d'accueil.” In: DUPRÉEL: i. m. 228.

⁵³ NEUMANN: i. m. 164.

⁵⁴ JUNG: *A gyermek archetipusának pszichológiája*. In: Uő: *Az archetipusok és a kollektív tudattalan*, i. m. 168.

⁵⁵ Dupréel a nevetés eredetére felállítja saját hipotézisét: „Les manifestations les plus nécessaires et les premières instituées sont des manifestations de détresse. Ce sont les cris ou les pleurs du petit, en l'absence des parents, vaquant à la subsistance commune. Mais à ces cris répondent ceux de la mère, annonçant son retour et la pitance qu'elle apporte, cris joyeux et apaisants. Alors les cris de détresse se changent en cris de joie. Le retour ou l'accueil est ainsi manifesté des deux côtés.” DUPRÉEL: i. m. 232.

⁵⁶ „Le jeu du chatouillement comporte un agresseur et une victime, une attaque et une riposte” (DUPRÉEL: i. m. 251). A csiklandozás játékához hozzátartozik egy támadó fél és egy áldozat, egy támadás és visszavágás – ami esetünkben mégiscsak azt mutatja, hogy az anya-gyermek „incselkedése”, mely egyszerre szeretetet és gyűlöletet is magában rejt tagadhatatlanul, kettejük legmeghittebb játékaik közé tartozik.

⁵⁷ LÉVINAS: i. m. 132.

⁵⁸ NEUMANN: i. m. 147.

⁵⁹ W. BEJAMIN: *A nyelvről általában és az ember nyelvéről*. In: Uő: „A szírének hallgatása”. Válogatott írások (ford. Szabó Csaba). Bp., Osiris, 2001, 8.

⁶⁰ Akárcsak a harsány nevetés, a „többieknek szóló sírás”. DUPRÉEL: i. m. 232.

⁶¹ Cifra meséje, *Rájner* (mely sok vonásában emlékeztet az Erős János-típus hőisére és attribútumaira) az anyai sírás *identifikáló* jellegét emeli ki; az ország veszélyeztettsége idején az Ördögkirály elkéri a királytól azt, amiről nem tud, jelesül születendő fiát, bár kétszer becsapják, vagyis más gyermekét adják neki, végtére a sajátjukat kell átadják. „Ekkor az anyja kezdett sírni. Erről megtudta az Ördögkirály, hogy most saját gyermeküket adják”. NAGY Olga: *Cifra János meséi*. Bp., Akadémiai, 1991, 154.

– Nem megmondtam nektek, hogy ne menjetek szántani, mikor nincs mit tarisznyáljak? Nem megmondtam, hogy el fog szegény leányka tévedni az erdőben? Jaj, hogy beteljesedtek a szavaim! Jobb lett volna, ha hazudtam volna. (Bors 116).

Na, akkó má megvót a bánat a háznál, neki sírni, neki ordítani, ott jajgattak, egyik jobban, mind a másik, hogy fele község odagyült a sírásakra s az ordításokra. (Jakab: *Babszem Jankó* II. 155.)

Az étel-adás képtelensége („nincs mit tarisznyáljak”) és a lány (előre megérzett, jó előre látott) elvesztésének a fájdalom egyfelől az ételszerző/felhalmozó anyai attribútum csorbulását, másfelől a demétéri kifosztottságot/megraboltságot jeleníti meg a mesében. Noha az anya óvja a húguk keresésére induló fiúkat a lányát elrabló szörnyűséges hírű sárkánytól és annak alvilági gyilkos hatalmától, ennek ellenére keserves sírásában egyfajta rejtett ösztökélés rejtezik. A lány (Koré) „újramegtalálása” (*heurésizse*) és a rabló általi „megerőszkölés és behatolás semmissé tétele”⁶² az a fiúk előtt elhallgatott anyai vágy, amely a sírás gesztusában az anya valódi szándékát és egzisztencia-karakterének demétéri jellegét kiemeli. Az anya (a Nagy Anya, aki birtokában van a női-lét valamennyi fázisának és aspektusának) tudja mi vár a lányára: a sárkány (mint idegen és betolakodó férfi⁶³) bejelentés nélkül elrabolja, ármány révén „megerőszkölja”, pontosabban halálánásra készíti megremült „kedvesét” és elszakítja őt családjától. Ugyanakkor azt is tudja az anya, hogy a testvérhúgukat féltő fiai bármilyen elszántan is vágnak neki az ismeretlenbe vezető útnak, bármilyen elszántan fogadkoznak, hogy nélkül nem térnek vissza, egyszerűen nem rendelkeznek azzal az isteni erővel, „égi” támogatottsággal, mely képessé tenné őket a vérszomjas sárkány legyőzésére, s húguk alvilágból, másik világból történő visszahozatalára.⁶⁴ Ezért érhető, hogy a másik és további alkalmakkor sírni, jajveszékeln, sírva-ríva beszélni akkor látjuk az anyát, amikor a fiúk (a két nagyobb, majd a csodálatos módon fogant Bors Péter) bejelentik neki, hogy elindulnak megkeresni az addig elveszett testvérhúgukat. Ez a bejelentés, mint szándékuk hírül/tudtul adása az anya és a közösség számára⁶⁵, egyben az anya részéről előre látott/tudott „hádészra-szállásuk” és örökre elveszettségük bizonyossága is.

Mikor a szegény anya meghallotta ezt az elszánt beszédet, még jobban elbúsulta magát, mert úgy érezte valahogyan, hogy a fia rossz órában hagy-

ja el a házat. Ezért aztán megpróbálta kérlelni, hogy maradjon otthon. Sírni kezdett, hogy hátha azzal vissza tudja tartani. De hiába volt minden, mert a legény a fejébe vette, hogy míg rá nem lel a hűgára, addig meg sem áll. Útra is kelt a legény, az anya pedig sírva-ríva otthonmaradt a legkisebb gyermekével. Sír, jajgatott, ahogy csak a torkán kifért. Hogyisne rítt volna szegény asszony, hiszen még nem régebben, mint tegnap reggel, három gyermeke volt, most pedig már csak egy. A leánya elvesszett, a nagy legényfia pedig olyan útra kelt, ahonnan nincs visszatérés. Nem kellett szegény asszonynak sem étel, sem ital, sem pihenés, de még a munka sem, csak sírt, tördelte a kezét, ki-kiment a kapuba, ismét a házba, majdhogy bele nem halt a gyermekei után való vágyakozásba, s nem lelt senkit, aki megvigasztalta volna. (Bors Péter: 117.)

Ebben a részletben van egy feltűnő motívum. Mindaz, ami az Erős János típusú mesében a „rettenetes erejű” gyermek attribútuma – az éhség, szomjúság, lustaság, dologkerülés, együgyűség –, a szívfájdalom idején olyan új entitásként jelenik meg a szomorú anyánál (aki korábban a tápláló, emtető/szoptató, szorgos, örökké munkálkodó és előrelátó anya volt), hogy a nem ittlévő utáni sóvárgásába feledkezve, az „*abaissement du niveau mental*” következtében hagyja a normális életrendet felborulni, s hasonlatossá válik ahhoz a fiúhoz, aki naphosszat otthon lustálkodik. Az anya azért sír – ezt különösen hangsúlyosnak véli a mesemondó –, mert „a fia rossz órában hagyja el a házat”. Vagyis ebben az „önkívület felerősödésében” különös képességei jelennek meg: a jövődőlésre, az eljövendőbe látásra való képessége, mely „ihletett állapotban látomáshoz és igéhez, énekhez és jóslathoz vezet”⁶⁶, s anyai „szíve” (ahogy a szív⁶⁷, szív-fájdalom, szívmegeerősítés⁶⁸ többször is megnevezetetik a mesében) megsejti a veszélyt, a sorscsapást, vég(zet)et, a halált. A szövönő, aki olykor maga is halált oszt, egy nála végzetesebb hatalommal, Hádészsal került szembe. Ebben az élet-szituációban ő maga *tehetetlen*; a sorsistennők által szőtt létlehetőséget (maga is „szövönő” lévén⁶⁹) felismeri, s nem tudja másként elhárítani, csak úgy, ha a védőszárnya alá veszi (vagyis otthon tartja⁷⁰) a fiát, s e védelem/megtartás érdekében sírni kezd. Holott azt is tudnia kell(ene), hogy a sorsot szövőket nem lehet kicselezni, szándékukat nem lehet megmásítani: legalábbis neki, a Moiráknál gyengébb hatalommal rendelkező anyának semmiképpen sem. A sírás ekkor sehogy másként, csak mint a zsarolás-

⁶² NEUMANN: i. m. 320.

⁶³ A mesékben hol a családi életbe betolakodó és ott felfordulást okozó sárkány az „idegen”, hol pedig a sárkány kastélyába erőszakkal/csellel behatoló hős az „idegen”: az élők világából történő hádészi rablás és az odalentről való héréklészi visszaszerzés során, mindkét fél a maga aspektusából látta a másikat félelmetes és legyőzendő idegennek.

⁶⁴ „Ne menjetek ti sehova”, mert meg fog ölni az az átkozott sárkány, és nekem akkor nem lesz senkim. – De bizony elmegyünk, mi, anyám. Ketten csak elbánunk veled. Hazahozzuk a nénénket. [...] Sírva fakadt az anyuk. Gondolta magában: – Jaj, fiacskáim, ha ti elmentek a sárkány után, többé sohasem tértek haza.” *Borsófiú és társai* (AaTh 327B*+ AaTh 301B (AaTh 518) In: Világ Szépe és Világ Gyönyörűje. Magyarországi román népmesék, Purdi Mihály meséi (Hocopán Sándor gyűjtése). Bp., Európa, 1982, 104–105.

⁶⁵ Jakabnál amikor a kisebbik fiú elindul, épp az anya és falu oltalmazói szándékát látjuk: „Ezzel szépen nekije, eleget kérte az anyja, sírt, marasztalta, hogy ne menjen, hogy ő is odavesszen, bár ő maradjon egyedül meg az öreg napjaira, hogy legyen, aki gondját viselje. Na, de a gyereket nem tudta volna lebeszélni az egész falu arról, hogy ő el ne menjen [...]”. NAGY Olga: i. m. 157.

⁶⁶ NEUMANN: i. m. 309.

⁶⁷ „Hát vóna szívem öregségemre, gyengén, betegen, magamra hagyni engem?”, kérdezi az anya Bors Pétertől. (I. m. 121.) A mesebeli öreg így fogadja Bors Péter köszöntését: „– Jó napot adjon Isten, öregapám. – Neked meg adjon jó szívet, lelkem gyermekem” (i. m. 131).

⁶⁸ „Szegény feje hosszú időn át egyre csak sírdogált, sok álmatlan éjszakát töltött el, sok napot anélkül, hogy evett volna, hanem aztán végezetül az Úristen megerősítette a szívét, s kezdett egy kicsit magához térni: 'Isten ellen való bűn volna, ha elpusztítanám magamat, élnem kell szerencsétlenül is, hiszen amíg az uram élt, s megvoltak a gyermekeim, jól éltem’” (Bors Péter: i. m. 120).

⁶⁹ Az anyának és a feleségnek ez a szövönő aspektusa megjelenik a *Bors Péter és Virágos Florea* mesében is: „Egyszer, amint éppen vitézi útjukat járták, az erdő közepén egy házra találtak, s oda beléptek. Abban a házban egy leány ült a szövöszték előtt és szőtt. Ez a leány maga szépséges Tündér Ilona volt. Szép rőt hajából énekszó hangzott, s amint szőtt, s a hányszor a leverő bordával ráhúzott, annyiszor ugrott ki a szövösztékből két-két fegyverbe öltözött katonára” (Bors: i. m. 134).

⁷⁰ „A ház szimbólumában a Nöiség menedéknyújtóként és védelmezőként fogja át a család és a csoport életét” (NEUMANN: i. m. 154).

ként, a fiúi szívre történő nyomásgyakorlás eszközeként értelmezhető (nota bene, itt a mitológémből ismert női attribútumaihoz mérten egyfajta lefokozódás válik nyilvánvalóvá). A sírásnak ez esetben semmiféle szimbolikus-mitikus értelmet nem tulajdoníthatunk: profán megnyilvánulás evilági célok elérése érdekében. A sírás egyszerűen csak önsíratásként áll előtünk, az önsajnáltság és színlelés értelmében, vagyis a másíknak olyan maszkot mutat, amelyik a másik szívére, érzelmeire, ösztöneire hat, s ezáltal részvétet akar kicsikarni a szívéből, anélkül, hogy megpróbálna az értelmére hatni. Ez az anya tehetetlenségének ékes bizonyítéka. Végig kell gondolni, hogy sírása vajon nem olyasfajta nyelvnélküliség-e⁷¹, amely az anya részéről csupán egy szándék: az otthontartás kimondhatatlan vágyának átvitele, „átfogalmazása”, „átcsapása” egy tiltásba, egy olyan tiltásba, amely lényege szerint elzárni akarja a fiúkat a külső világ veszélyétől, és befogadni akarja őket az anyai oltalomba (kemenchébe, burokba). A sírás mint fátyol leplezi az anya igazi arcát, amelyet nem akar feltárni a halálba induló fiúk előtt. A sírás elleplezi sajátos diszpozíciójának, a veszteségtudattól való őrjöngésnek a pillanatnyi megnyilvánulását. Ezért sírása álca, halálos csapda, amelybe a fiúk bele is sétálnak abban a hiszemben, hogy féltés, holott valójában ösztökélés. A sírás, akárcsak a nevetés:

közvetlenül azon módozatok közé sorolandó, amelyekben az embernek a világgal való találkozása és érintkezése végbemegy – éspedig a megismerés, a látás és a megragadás különös módozatai közé. A nevetés maga is hang, s mint ilyen, mindig bele is illeszkedik a beszéd menetébe, megszakítva azt, és körüljátszva szavait. Szintén hangként megvan a maga pillanata is, és ez éppen az a pillanat, amelyben beáll a megértés, azaz megtörténik a tárgy összeolvadása a hallgató vagy a néző fejében lévő képzetekkel.⁷²

Az anya jajgatása, jajveszékeltése, faluközösséget megijesztő őrjöngése abban a pillanatban tör fel, amikor a sárkányról és pusztító hatalmáról való előzetes tudása, gyermekeinek előre látott balszerencséje, végzetes sorsa és magára maradottsága egyszerre tudatosul benne. A jajveszékeltés a halál/Hádész feletti aratott győzelmének beismerése és a veszteség gyászolása, mely sötét bánat enyhüléséhez hosszabb időre van szükség. Jakab *Babszem Jankó I.* meséjében a gyász és bánat, a veszteség és váratlan öröm: a „csodás gyermek” megfogánása kettősét, mint a lét limbusai közötti szédeltést tárja elénk:

Na, az öregasszony otthom, szegény özvegyasszony, min sírt, búsult, látta, hogy a gyerekei nem térnek vissza; milyen szép háram gyereke vót nekije, a két fia s egy lánya, és egymagába maradt, nem vót elég, hogy a fírje meghalt, még a gyerekei is odalettek. Telik egy év, telik két év. Egy vasárnap eszibe jutattak az asszannak a gyerekei: akkoriba nemigen vótak ruhásszekrények, hanem kanapéba szokták tartani a fehérnemüket. Gondolta magába az asszan, hogy előszedegeti a lányának a ruháit, a gyerekeinek, bár megszellőzteti; ha már őket nem látta, a gyerekeket,

bár ruháit még látagassa meg. Nagy sírással, jajveszékeltéssel fölemeli az asszan a kanapé fedelit, kezdi kiszedegetni a kanapéból a ruhákat, nízegeti. Ott amin sírt ide, sírt tova, hát valamilyen paszuly vót rakva a kanapéba, bab. Ott amin sírt a nagy szípegéssel, hogy kerút, hogy nem, egy szem bab beugratt az asszannak a szájába, és leszaladt a torkán. Ettől a szem babtól az asszan állapatas lett. (Jakab: 107.)

Az anya jajveszékeltése akkor éri el tetőfokát, amikor a csodásan született gyermeke is el akarja hagyni:

Ej, nekifogott sírni az anyja, jajveszéssel sírt, jajgatott, nem tudta, hiogy mit tudjan csinálni, hogy ez az egyetlen egy gyermektől is meg kell váljan, és el kell vesztse még eztet is, hogy nem lesz az öreg napjaira, aki ötet gondviséje. (Jakab: 163.)

A *gondoskodás* (mint az anyaság legfőbb attribútuma⁷³) olyan jövőbe kivetített elvárásként fogalmazódik meg az anya sírásában, amit indulása, otthontól való eltávolodása előtt a fiúnak kell értelmeznie, s hogy az anyai elvárást mint a szeretet viszonyossági elvét a fiú megértette, ígéretet tesz a visszatérésre és a gondoskodásra egyaránt. Egyértelműen kinyilvánítja a családhoz és számára ismeretlen (sosem látott) testvéreikhez való hűségét, miként azt is, hogy tudatában van „rettenetes erejének” mint égi ajándéknak, amelyet jól használva felszabadíthatja a többieket elátkozottságuk alól és visszaállíthatja az élet normális rendjét. Talán csak azt az egyetlen „üzenetet”/okot nem tudja kódolni az anyja sírásából, hogy őt nem a sárkánytól/idegentől, az alvilágjárástól félti, hanem testvérei irigységétől, bosszújától, amely fizikai veszét okozhatja, illetve a lelkét fertőzheti meg, hiszen a testvérféltékenység zavart idéz elő benne, s lelkében felhorogad a bosszúvágy. Miként Kerényi is utalt rá, a rettenetes erővel bíró gyermekhős egyik aspektusa, hogy „*kiirthatatlan bosszúálló*”⁷⁴, mely motívum némely mesében tetten is érhető, másokban pedig épp a megbocsátás figyelhető meg: az ítéletet az Istenre bízva a „kardfeldobás” motívumában.

A megbocsátás pedig, hogy a megtorlásnak ellentmondjon, az időben találja meg hatalmas alakzatát.⁷⁵

Benjamin megállapítása alapján világossá válik előttünk, hogy a síró gyermek előtt hosszú út áll addig, hogy „szellemi lényegének” identifikálása nyomán eljusson odáig, hogy képessé váljék az őt ért testvéri megcsaláson, elveszejtés-szándékon felülemelkedni a tudáshoz, a bosszúvágy kinyilvánítása helyett a megbocsátáshoz.

⁷¹ „A nyelvnélküliség az iszonyatban: ósálmény. (...) És a tudat: hogy ez a nyelvnélküliség, kifejezésbeli tehetetlenség olyan mélyen lakik az emberben, mint ahogy másfelől a nyelv képessége hatotta át” (BENJAMIN: i. m. 109).

⁷² RITTER: i. m. 46–47.

⁷³ DERRIDA: Ki az anya? (fordította: Boros János et al.), Jelenkor, Pécs, 2005.

⁷⁴ KERÉNYI: *Gyermekistenek*. In: Uő: Halhatatlanság és Apollón-vallás (ford. Kövendi Dénes et al.). Bp., Magvető, 1984, 375.

⁷⁵ BENJAMIN: *Az idő jelentése a morális világban*. Törödékek, i. m. 110.

FÜZI

„És lassan névutók lesznek
a német névelők,
és egybeesnek, összeesnek
az angol igeidők,
de az örök-itt szavak megkeresnek,
a szakadók, a kötők.”

MAGAM, 2012

Messzebről kell kezdenem. Mint az a beteljesített mű. (A „Hármaskönyv” első része, a *Világok határán* 2010-ben jelent meg. Most a *Megérkezés* zárja a folyamatot, melynek „közepén” *A kilépés* a... keresem a szót, talán... hordozó, közvetítő eleme, de hadd ismétljem, valamivel messzebről kell.) Füzi László *Maszkok, terek...* című, 2005-ös írásgyűjteményével, ahol 2004-es zárással a *Világok között* című zárófejezet már sok mindent vázol, ismeretünk várakozó vásznára előrevetít.

Nagyon szerettem azt a könyvet; zavarban is voltam vele, mert annyi kezdeménnyel készített – volna! – kapcsolódásra (Camus stb.), valamint visszaigazolta (túrjuk meg a csúf szót) egy versemet, egész szemléletemet (egy síkon, persze), a „mindennapi mód” megünasáról. Sietve mondom, én voltam-vagyok a ráunó, és nyilvánvalóvá tette, hogy Füzi teljes képet lát a mai magyar irodalmi lehetőségekről, gazdag szellemkörébe engem a nem is oly távolból evidensként fogad. Több együttműködésünk adódott azóta, sőt, irodalmi jelenlétem Füziék lapja, a *Forrás* nélkül elképzelhetetlen; Füzi a rólam szóló dolgozatok egyik legátfogóbbját készítette el, s erről mind beszélnem kell itt. Magam a *Világok határán* „szólóalbum-kiadása” kapcsán fogalmaztam meg egy fogalmat – vállalom a furcsa kifejezést, hiszen Wittgensteinnek csak annyiban nincs igaza, hogy „... arról hallgatni kell”, nem, ha már van az „arról”-vetület, mindegy, hallgatunk-e róla, ez más, mint József Attila „lesz-virága”, s ellentéte a beckett-camus-i *nincsnek* –, megfogalmaztam magamban azt a fogalmat, hogy FÜZI.

Nevezett fogalom maga nem hoz zavarba minket, könyvét nem állítja regénynek, *Én-könyv*, így nevezi, s nem menti magát, de tárgyilagosan beméri helyzetét: „Ezt a három könyvet nem írtam volna meg, s nem is fűztem volna össze őket, ha pusztán a magam életében megmutatózó kötések és szakadások foglalatát látnám bennük. *Én-könyvet* írtam, mert a valamikori közösségi társadalomról, annak eltűnéséről, s az újabb világokról másképp nem tudtam volna írni.”

Dolgozatom is *Én-dolgozat*; a magam szubjektív vonulatai (árnyuk) nélkül nem tudnék a FÜZIként jelölt alapfontos jelenségről szólni.

A képzőművészeti hatások a leghasznosabbak a maguk élvezetes, komoly csendekre ihlető módján, mondom ezt, mert albumok tömegével vagyok körülveve, és napon-ta 10–20 jelenséget – festőt – vallatok, nézegetek, szövegetek össze képzeletben. De a filozófiaiak a legmarkánsabbak. Ezekkel a hatásokkal összecsapunk olykor,

részemlésekhez jutunk általuk; és Camus-val Füzi a *Hármaskönyv* lapjain is így áll-jár, folytatván-megerősítvén a *Maszkok...* ily kezdeményét. Keserű józansága e tárgyban is a régi: igazságlelően objektív. De épp kicsit a másik oldalt nézi, Camus örök-érték jegyeit, s nem arra döbben – nem ismétli magát? – csüggeteg belátással, hogy az igazságok megmaradtak, ám „az embereknek” nem kellene annyira e régiek. Azt írta már korábban is, és egy nyitott, közösségi vonzalmú ember mondja ezt!, hogy *az igazán érzékeny hitelességekre*, melyek urambocsá a szívnek és az esztétikai vágyak az igazságóhaj mellett úgyszintén kedvesek, *az újságok (!) ma rosszszak*, kevesek, elégtelenek.

Füzi (írhatnám végig így: FÜZI) a szívnek, az igazságóhajnak és a megtalált, de rögtön kétségekre is sodródó-sodró közösség-elemnek akar szolgálni, de ezt csak az elérhető legteljesebb őszinteség, tárgyhűség stb. jegyében teheti, így mint nagy elődei-példaképei, Németh László, Sándor Iván etc., kevesen vannak, némi rezignációval, még több szókimondással, de mindig esztétikai-filozófiai értéként kifejezve „nyugtázza” a változhatatlant.

Érzem, elborít a sok téma, mondandó, nehéz helyzetben vagyok.

Először is színt kell vallanom: regénynek, nagyon alapvető, tisztázott műfajú regénynek tartom az új Füzi-együtttest. Egy kort ismert meg velem egy központi szereplő – az elbeszélő – nézetéből. Rengeteg szereplővel, akik regényalakjai egy küszködő, talán a végén nem létrejövő helyi kornak. A globalitást hagyjuk. Teljes értéknyitottság jellemzi Füzit, nemcsak a *Forrás* negyedszázados vezetésében, a társakkal-együttes-létrehozásokban. Keresi az értékmegmaradás lehetőségét a játékban; már a *Maszkok...* így indít, s kevés gyönyörűsegebb szót olvastam e tárgyban. Az irodalom-történelem-játék hármast is nemesen, bátran értékeli. Mondanom sem kell, milyen kicsengéssel, mely párost hagyva meg összetartozásként. Egyáltalán – a szépségesen kifejező könyvborító érzékletességének társaként –, a könyv szelleme, ha elmaradtak is a 2010-es könyv fotói, láttatóan mutat kötésekét, pontosan keresi a szakadások helyeit-okait. Szerencsére Füzi – még egyszer írok így: FÜZI – igen okosan marad távol, ahonnét; mind szerencsésebben választ; közbevevtem, magam büszke vagyok rá, hogy e könyvről rajongva, ennek ellenére összefüggéskereső objektivitással szólhatok; és eszményihez közeli – igencsak eszményi! – közegszervező, centrumalkotó az író Füzi is, a kritikus, az elemző, a figyelő... akinek, fájdalom, maga mondja, egyre

kevesebb az ideje az olvasásra. Biztos, de ahogy érzem, az egyensúly üdvös, megvan.

Az Én-könyv regényalakjai, százan is talán (!), izgalomra kavarnak, megmutatkozásukkal-megmutatásukban őrzik integritásukat, „személyiségi jogaikat”. A *Hármaskönyv* ily szempontból külön mesterműre teget hordoz, valamiféle szellem-vegyintával írottat. (Hogy a számítástechnikát ily szempontból, máig írógépés ember, ne is mondjam.) *Nouveau roman* igenis az a sok ténytérítés maga – és Füzi – együttesében. S fordulataikról is értesülünk. Hogyan alakult a szereplők sorsa? Hogy áll a mindent felülmúló állócsillagok fényének dolga?

Ilia Tanár Úr változatlanul. Gazdagodva.

Erről pár szót.

Füzi leírja útját – és szűkebb családjáét, az eszményi házaspárosát stb. – a gyakorlati élet küzdelmeinek állomásain át (katonaság még mindezek előtt, s ide Ottlik iskolai alaptanulmányait nagy humorral iktatja!), Eger, közben egyetem, foglalkozás-választási sodródások, remények és lassú beteljesülések, de a lényeges, máig ható „célbaérés”: a Tanár Úr. Ilia Mihály. Aki Európát, hazát, Erdélyt, Délvidéket etc. olyan szerves egységben közvetít, él, ad át *elevenként*, hogy nélküle nem lenne nekünk ma ez a Füzi-jelenség. S nevezett hármaskönyvírónak sem lenne meg önmaga.

Nagy kő esett le a szívemről, hogy az a mindenképp szinte fontosabb téma – a terjedelem engedte térben – helyére került. Igen, ezek a szellemek, ahogy Füzinek első sorban a Tanár Úr, Németh László, de később Sándor Iván is, Lengyel András... nem sorolom... magam Fried Istvánt említtem saját kései életéből mindenképpen... gazdagságunkról vallanak, „mindenek ellenére” nem sápadva táplált reményeink lehetőségeiről. Ilia Mihály egy össze-egybe szervező, bontatlan egységű, becsületű, erejű, figyelmességű helyi és helyen túlra is messze mutató szellem máig. S Füzi példája *mutatja* – el kell böngészgetni a *Hármaskönyv*ben! –, mennyire nem erőszakos a jó vezetőszellem, s közben mégis eszményien adja az általa adni fontosnak tartott értékeket. Húz meg segédegyeneseket. Jelez fő vonalakat. Nem akaszt el semmit egyoldalúsággal.

Ezeket a tulajdonságokat a mai Füzi László jól gyakorolhatja. És bensőleg vezérelten gyakorolja. (Van erre vers J. A. tollából is.)

Én-könyvnek azért nevezi talán a regényét, mert ő maga is (!!) fontosabbnak érzi a szellemi szerepet a képzeletjátékainál. Jogos ez is, az is. Világok felől jön szerzőnk, s hallok egyet-mást, érzek-sejtek is, hogy meglepetésekre készül még, ám az igazi, hiteles meglepetések úgy szervesek, hogy az író is (jaj, közhelyet mondok) meglepődik aztán. Egy biztos, a *Maszkok*... Füzije vázolta terveit az említett, ottani befejezésben, aztán beváltotta ígését.

Egyik kedves albumomban, nem véletlen, hogy Schwitters-nél, találtam s kijegyeztem egy mondatot: „E kollázs legfontosabb mozzanata, értéke az absztraktsága” - - És a *Hármaskönyv* szerzőjének, érdekes módon épp fordítva: a minuciózus pontossága. S másképp ezt nem is érdemes. Ahogy rengeteg részletet, „dolgot” hitellel meg tudunk a sorjázásban, így válik elemi érzetünk: itt a regényírás egyik alaplehetőségét látjuk.

Füzi társadalmi „betagozódása” részéről teljesen mellőzendő. Maga határozta meg az irodalom-társadalomjáték hármasság belső értékrendjét. De szociológusnak is kitűnő, etikusnak a nagy beleélő készség és analitikus gyakorlat mellett természetesen az az elemi adott-ság minősíti-segíti, melyet eleminek mondhatok, Kormos Istvánt idézve: hogyan becsületes az ember, hogyan ép a szellemlénye? Úgy, hogy becsületes... és ép marad. No.

És kitűnően ír ott is, ahol szinte lábjegyzet tömörségű a matéria. Sokat segít az a remek telitalálat, hogy többféle betűtípussal „fut” a szöveg. Remélem, aprólékos elemzők rámutatnak a sok-sok stilisztikai remeklésre.

Magam – mondtam is ezt Füzinek – az értelmi fixálást, tisztázást, és *ugyanakkor* „a cselekmény” (!) továbblendítését segítő-eredményező szó- és szó szerkezetisméltéseket tartom bátor leleménynek. Szusszanunk egyet. Hogy erőben érkezünk a kilátópontokra. Ne vesszünk el fölös fáradságok által. Mondtam, tehát, hogy ezt tanulgom én is. (Bár e dolgozat viszonylag derekas terjedelmi lehetőségei ellenére sem tudok stílári eredményekkel „tündökölni”.)

Töviről-hegyire elolvastam a könyvet, és jegyzeteket készítettem. Ilyen szempontokat ajánlok ekképp: a koradottságai; formációi (irodalmi lapok, kiadások, mozgalmak); az egyéni sors nagyobb távlati (a kilépés, a megérkezés, a többvilágúság); a mikrovilág; a gyerekek, a „miért vagy focikapus” stb.; a *ritka bravúr: a stílus töretlensége*.

Igen, a stílus egység.

„Ilyet” nem is igen láttam! Nem szorulunk rá Füzivel, hogy hízelegjünk egymásnak. Tehát lássuk közelebbről: hogy egy ezer törésselüvel kaleidoszkópos könyv ilyen egyenletesen íródjék, s nem szenttelenül, nem tudósian. Maraton ez a *Hármaskönyv*, és a futó végig ugyanazt a tempót s nem hivalkodó eleganciát veszi, viszi, közvetíti. Minden hasonlat rossz, hagyjuk a sportot. A szerző érezhetően maga is érdeklődik művének minden megélt részlete iránt; nem lankadó türelemmel elemez – soroltam az előbb, értékel, latol, nyilatkozik etc. –, és az értékelés nem tolatkó, a latolgatás nem bizonytalanság jegye, a nyilatkozás nem az elbizakodottságé. Mindig – !! – eljut valahová a közléseivel, de érezhető, hogy aztán rákérdezhünk; tehetése szerint válaszolna. Mi ennek a szervesége?

Megmondtam. Következességről van szó. A könyv lényege: egy határhelyzet, egy elhatározás, egy megérkezés képsorai. S ha a megérkezésnek egyszerűen meg kell történnie, a *részletei is célba-érések, rendre*. Az ám, de nem lesz ettől darabos, töredezett a mű?

Nem lesz.

Az ellenkezője lett.

Hihetetlen, elemi érdeklődéssel olvasom... nem Füzi gondolati hozadékait csupán, nem a szerves alakulásokat, de – ismétlem – azt is, hogy x, y, z stb. mikor mit csinált, hol ki volt „ott”, kik és mikor „szakadtak”, vagy mikor zajlott – a legnehezebb ábrázolni, bemutatni, közölni – „az élet *csak úgy*”.

Szakmai szempontból így ez a munka: remekmű.

Azon túl meg: izgalmas, közeli, olvasójára rátaláló regény.

Jó, hát Én-könyv.

Utánalpozós forrásmű. Mi volt, hogy volt. Bármí

„életesek” is – Füzivel – a fenntartásaink. Mi maradt valóban maradandó. Mire alapozhatók a remények.

Túl a szakmai részekén. Melyek miatt – remélhetőleg – írók volnánk. Tanult fők? Tanulók. Tanú-jelöltek.

•

Hogy aztán az emberekkel mi lesz?

Miként fogunk kelleni nekik?

Amíg irodalmat elemzünk, amíg műveket felolvasunk *ad hoc*, szerintem van remény.

Amíg elkezdünk új irodalmi jellegeket tanulmányozni. Amíg Ilia Tanár Úr mindegyre tud nekünk újat mondani.

Fried Tanár Úr *művészetköziségről* ad elemzést, van türelme Seurat pontjaihoz verseinkben...

Amíg úgy érzem, hogy Füzi könyvében gondolkodva nem kopik a magam dolgait illető erőm, sőt, párhuzamosaink adódnak nem is egy helyen...

Lássunk egy ilyen kijegyzetelt példát.

•

A filozófiáét.

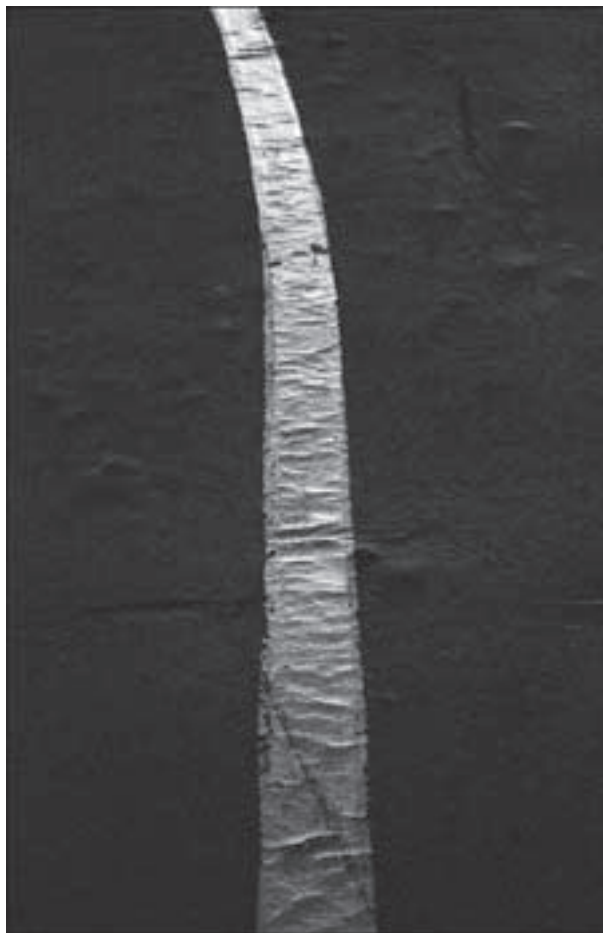
Hirdessük a jót, az értéket, ahol és ahogy... és így mondom el, hogy Füzi kapcsán ösztönösen is forgatni kezdtem megint – az ő szellemi útjának éveit követve – a huszadik század bennünket közelebről érintő fejezeteit. Persze, strukturalizmus. Persze, lét és idő. Persze, Wittgenstein. No, itt megálltam. Azt olvastam, hogy a kétely-mint-bizonyosság fogalma teszi „Witti” – különben néha szaktudományossága miatt túl elágazó, sivatagos – életművét mégis a legnagyobbak, legfontosabbak egyikévé. De ahogy már említettem itt, komoly – és nem tréfas – kétségeim támadtak, nem kérdőjelezések, de a dolgok egy-változatú, haha, változattalan önazonosságának kérdésében. Ha *megvan*, hogy miről nem beszélhetünk... nos? Csak a társasság közegében van „gond”. Mi azokban az évtizedekben egyértelműen politikumnak értettük Wittgenstein tételét. Elgondolom, Füzi és baráti-ismerősi köre is így volt ezzel. Bár más-más közegben mozogtunk akkor (magam jöszörem semmilyenben se!), ugyanazt éltük át végfokon.

Sartre esetében más volt a helyzet. Aligha követtük a mestert a szovjetszépítés „baráti” gesztusaiban. Nem ám! Hát Camus? Más volt a helyzet. Alapvető emberi-etikai, szóltam róla, adottságokat, relációkat bogozott-szálazott ő, sivatagi napfényélességgel. A keresztény egzisztencializmus mifelénk mostohagyerek maradt. De nem biztos. Pilinszky... Nem akarok feltolakodni, de Rilkét követve csekélységem is a leginkább erre hajaz. Semmiképp nem a dialektikára, a materializmusra.

Igaz, én a társadalmiasságtól eleve elrettentem, futottam. S az isten-képzet sem volt babitsian elevenem. Különös e könyv újdonság-ismeretanyagából megismerni a „szomszédvárakat”, az általam a maguk idején nem ismert köröket. Igaz, másféléket sem ismertem, az egzisztencializmusból inkább maga az egzisztencialitás foglalkoztatott. És mind többet tűnődöm azon, hogy ha az egzisztencialitás = a tematizálatlan, hogyan is van ez konkrétan? Annyi témám volt s van. Nem tarthatom kizárólag egzisztencialitásnak azt, ami... csak és csak érzet.

A gondolat, mint érzet.

Nagyon szeretem Füzi „stop-labdáit”. Ahogy másfél soros bekezdésben odametsz-nyes hirtelen valamit, amit nem is vártunk.

Mindennapi szellemi életének kérdését. Családi tervezetések pillanatnyi borúit: hol lesz mindkettejüknek állása, régész-feleségének s neki is.

Mit várt egy fejleménytől.

Például egy folyóirat belső életéből adódó horizontot miként remélt. S mikor.

Regény, igazi szépprózai elemekkel gazdag Én-könyv ez, de a történelmet, mint J. A. a palánkok közt szárnyaló munkát, nem feledi.

•

Egyáltalán: miközben egy ízig szellemi ember beszámolóját olvasom, akit töretlen elhivatottság-érzet vitt a megérkezés felé, aki meg is érkezett, s ezt tudja is, de a dolog fényében az „itt-most-hogyan-tovább” ugyanily elemien izgatja, motiválja, olajozza, szó sincs arról, hogy túlhangsúlyozódna a hűvös és örökkévaló. Hogy szintén századunk legnagyobbját nézzem. Elemi benső egyensúlya van ennek a könyvnek.

•

Fájó, ahogy jegyzeteimet – velük a könyvet is telefirkáltam – hagynom kell most.

Pedig... például...

Lengyel Andrásnak az a megállapítása, hogy a Tiszatáj legfőbb érdeme a magyar kultúra hagyományos szakadásainak felszámolására való törekvés volt...

További nagy, vélhető igazságok:

Legendákat termő világban éltünk akkor...

Az emberi gazdagság olyan példáival találkozott Szegeden a szerző, amilyenre korábban nem is gondolt...

Mikor Erdélybe először megérkezik, a havasok láttán rádöbben, hogy tényleg valami egészen máshová érkezett, mint ahová elindult...

A gyönyörű kétségek, hogy el tudja-e mondani az életét. Mert ezer változatban érzi emlékezete „a lényegét”.

Gyönyörű ez főleg azért, mert az írás maga adja meg, adja vissza az igazság hitét, az „igazságot”.

A reflektáló „recenzens” érez nagyobb zavart inkább most, hogy ezer változatban élte meg a kaleidoszkópbeállítását, lehetőségét. És mit tudtam elmondani ebből?

•

Bízom benne, vágok-nyesek egy füzeset, azért valamit mégis: úgy, hogy sem éhen nem hagyok semmi szempontot, senkit, sem pedig az olvasó kenyerét, örömét nem veszem el. Füzi könyvét sem folyamatként őrzöm magamban, hanem heglánc-„csúcsok” rengetegéent. Mondtam, szusszanunk, kis tetőre érünk, indulunk... és egy sziklakiszögellő mögül páratlan látvány villan elébünk.

Szépségesek az ilyen hangnemű megnyilatkozások: „Azt mondtam, nem fejlődés-regényt írok. – Nem is írhatok fejlődés-regényt, mert nem érzem a fejlődést. – Látom, tapasztalom a technikai fejlődést, érzékelem az élet kényelmesebbé válását, legalábbis azoknál, akik bekapcsolódhatnak a változások, átalakulások folyamatába, közben pedig látom az élet leszűkülését, a terek elvesztését, a körülöttünk kinövő virtuális terek burjánzását, és tapasztalom az időből való kizáródásunkat. – Azt érzem, hogy az idő már nem velünk történik meg”, írja.

Ennél szépíróbb regényszerűséget, cellamagányosabb társasságot elképzelni sem tudok. Maximumos lehetőségek terepén jár szerzőnk.

•

Persze, nem lenne ő ő, ha rögtön vissza nem vonná még alapfogalmait is: micsoda régimódi ügyek ezek, hogy megérkezés, út, elvesztés stb.! Mégis mennyi efféle „történt, esett meg”, ki és mi vészelt el, esett el. London, Bécs hogyan vette polgári mivoltában a múlt század rettenetes forgatagait?

Jó, mondom én, gondoljunk Kafkára, nagy újabb-oro-szokra... ah, a festők és a zenészek talán jobban jártak. Popova, Goncsarova, Kandinszkij etc. Nem látok rendszert én se.

Semmiféle rendszert, mégis le kell írnom: az erők boldogtalanító globális kényszerpályáin túl.

De még nem tartunk itt életregényben. Így mondom.

•

Szálloda van a szomszédunkban, „vasútnál lakom” (!), s el-el nézem... no, hagyjuk. Furgonokat látok olykor, ágyneműt szállítanak ide-el, hoznak-visznek tehát, s még hányféleképp mondható, élelmiszert, alapanyagokat s készételt. Némelyik furgonszekrény jócskán imbolyog. Ilyen a konstrukciója. Közben, mint Szép Ernő mondja, mindig gondolkodom. Ma a Push Ice furgont nézve ezt gondoltam, lévén hogy a háttérben nálunk itt vala-

mi bálnavadász film ment, brr, ismeretterjesztő, s mielőtt gondolataim elmentek volna, mint a füst, a felhő, a víz (még Szép!), ez ötlött belém: mennyi szakmai részlet csak a halásznál is! A tengerek ismerete, meg a hajókötél, akkor a kikötőoszlop, a raktározási technikák, ezek az emberek ott, de bármely szakma „belije” bárhol, mit sem tudnak a mi oly nagy, valóban oly nagy költészetünkről, stílus tehetségünkről, a filozófia se nagyon jut sehova, százalékarányban tisztán, ha Wittt, ha Heidegger, ha Sartre stb. Furgonunk szekrényét még csak imbolyogni se látják. Mármost ha én Schwitters Norvégiájáról hallok valamit, csak hogy Lars Olö, Vogs Kalaresson, Ema Durost etc., meg hogy melyik utca, melyik ház, melyik bolt, melyik domb, szirt, fok, milyen hal stb., lehet, hogy nem pezseg tőle a vérem, de a közlés tárgya megvan. Így valahogy egyszerre érdemes azt mondani, mint Babits különös hírmondója, hogy *nem tud* semmi újságot, *meg* megírni (nem meg-megírni! egyszer megírni) az *Esti kérdés* csodáját. Így iramlanak örök éjben a kivilágított nap-palok, fürke-fényekkel, s van kint sötét, ismeretlenség itt-ott, világ ide és oda (köszönöm!) és így izgalmas a sok esemény, név... *mű* kínálkozó részeként volt, van. Is.

•

Hogy ezt a dolgot nem terebélyesítem, könnyít is, nehezít is helyzetemen.

Mert ahogy pontot teszek a végére – 2012. június 25., mondjuk –, kis pihenő és albumnézegetés után visszatérek szintén dossziéra való jegyzeteimhez, cirkálmányaimhoz, szép félreütés, firkálmányaimhoz. És a *Forrás*ba írom, befejezve egy időre, a magam emlékezéseit, egzisztencialitás-töprengéseit, majd egy könyvsorozatot széljegyzetek, a *Nap Kiadó* in memoriam dolgait, valahogy úgy, hogy *Kettősök hármában*, értsd, magam leszek harmadikja a század nagy magyar íróinak párbeszéde során, párbeszéd önmagukkal, kérdezőkkel stb. Ha igaz, a *Forrás* Jékelyt, Ottlikot, Kosztolányit „kapja”.

Kivételes élmény, áldása a sorsnak, de hát az én ötletem volt.

Nem szabad, ezt tanítja a *Hármaskönyv*, leállni kezdeményeinkkel. S bár én Füzinél veszes 16–17 évvel vagyok öregebb, és úgy élek napról napra, hogy... lefeküdni aludni félek, felkelve, ugye, Hemingway alapigazsága, félek, hogy félni fogok, nem tudom elfogadni, hogy – minden szellemi igyekezetem, talán „erő” ellenére – *ne* roncsteleplenek lássanak, bár mindez így van, egyre hajt a kíváncsiság, legyőzve a meg-megfáradást, hogy kiderítsem, mit is mond nekem Schwitters, Jékely, Füzi... egy-egy műfaji meglepés... miféle vitám lehet szakmailag, esztétikailag... mik még lehetőségeim.

Az írás minden igazi műhelytitka egzisztencialisan érdekel. Holott ha mint író nem lennék meg... I. Rilke, kinek még nincs hajléka, sose lesz... nem fejezem be.

A festők élettörténete, több száz gyönyörű album, fakó elméleti könyv... a filozófusok némelyike... a nagy magyar írók emlékeköteteinek szemlézése... levelezésem Fried Tanár Úrral, a szegedi Tóth Ákossal... és a *Tiszatáj*, a *Forrás*, mint műhely(!)köz közlési lehetőség, egy-két-három folyóirat még... két könyvkiadó... íme, hajlékom így ez. Sok szorongás közepette. *Füzi könyve nekem élet-sugárzó volt, mert nem lettem benne szorongást. Ítéleteket igen, feltérképezéseket... megélesek naplóit, tereit,*

persze. De akit-amit én FÜZI névvel, jellel jelölök, az életre elhivatott, okosságot bölcsen kereső, nagyon ihletett, mégis irányításra, őrzésre képes ember, igazi író – a sorolt s más tárgyakban is: *dolgait*: sokunk üdvére *várom*.

Sokunk? Igen. Azért még *vagyunk* valamennyien, *ad notam*: magyar irodalom, világ-gondolkodás.

•

Most is van verébkém, ő épp sánta... de tökéletes. Hatéves. Ne feledjük, Ottlik mit mondott Hornyikéknak: hogy de, a macska nagyon fontos. Hogy magunkhoz idomítottuk legyőzhetetlen függetlenségében. A veréb is ilyen kisebb rablólovag. Verébkém (Kassák szava) rácsipantgat írógépzajomra. Igényel engem. Én ezt a csipantást igényelem. L. Nemes Nagy Ágnes: most már eldőlne nélküle, az irtózatos madár-szív nélkül. És akkor, a szívvel, Poe nagymester... és vége-hossza. Tessék igényelnünk egymást, lenni annak, hogy valami nélkül most már eldölnénk. Tessék ilyennek lennie az irodalomnak. Ha.

•

Az egzisztencialitás mint a tematizálatlan. De akkor a tárgyias gondolkodás is = a gondolkodás mint érzet! Hová vezet ez? A fausti megújuláshoz, vagy ennek örökké fele-

szere módjához, mert lehetetlen a „több”? Gondolkodom azon, hogy „Füzi”-mint-FÜZI, és arra jutok, hogy a határ, a kilépés, a megérkezés egzisztencialitás-elemisége, ha *valaki más megismert életelemeiből* éljük át/ki, megoldás-féle. A Másik, mint a mégis-egzisztencialitás élhetősége, vicc, külön?! „megléte”, ennek visszaigazolása... és az a faustin túli „vicc”, ez már vicc, kiáltjuk, hogy az ajtón kitett Másik-egzisztencia a magunk egzisztencialitása révén jön vissza az ablakon.

Ha nagyon friss az agyam, hajnalokon, de máskor is, a nagyon roncstelep, de még épként sok mindenben épként – is – használható testben, fejben, szerveződésben, elgondolom a *Hármaskönyv* már belül, magamban forgatott – körforgató madár? nem! – állagát, ennek sugallatát, és merszem van a főszemély „mindennapi módjának” értékelésére, nagy-vevésére. Lehet, rosszat is tennék vele, hogy Füziben tudatosítom „Füzi”-t, a FÜZIT, de hát miért tennék rosszat? Gyerekjáték ugyan nem, de megoldhatóság lesz ez az egzisztencialitás, sőt, a regény „dologi” folytatása már megvan neki, azt érzem. Ez nem kilépés lesz, hanem körkörösőbb. Vagy ki tudja, komparativitáshoz semmi jogom...

És mégis...

A régi fogalmak, beidegzések, kényszerpályák helyett – ah l. Musilnál Ulrich? nem, még ő se, az se – ez az „átadott egzisztencialitás” az, mely az új összetartozódás lehet.

